

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Augustės Rugytės,
V kurso, baudžiamosios justicijos
teisės studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Žmogaus teisių užtikrinimo problemos vykdant laisvės atėmimo bausmę
Lietuvoje
Challenges in Ensuring Human Rights in the Lithuanian Penal System**

Vadovas: prof. dr. Gintaras Goda

Recenzentė: vyr. lekt. dr. Laura Šivickaitė-Moldarienė

Vilnius

2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame baigiamajame magistro darbe atskleidžiama laisvės atėmimo kaip bausmės samprata ir paskirtis, taip pat analizuojama žmogaus teisių ir laisvių samprata. Tiriamas konkrečių tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų turinys, o remiantis moksliniais straipsniais, įvairių institucijų išvadamis vertinamos žmogaus teisių užtikrinimo problemos vykdant laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje.

Pagrindiniai žodžiai: laisvės atėmimo bausmė, žmogaus teisės, bausmių vykdymas, nuteistieji, žmogaus teisių pažeidimai

This study explores the concept and purpose of imprisonment as a form of punishment, as well as analyses the concept of human rights. It also examines the content of specific international and national legal acts, and, bases on scholarly articles and conclusions from various institutions, discusses the issues related to the challenges in ensuring human rights in the Lithuanian penal system.

Keywords: imprisonment, human rights, execution of sentences, prisoners, human rights violations

TURINYS

IŽANGA.....	2
1. LAISVĖS ATĖMIMAS KAIP BAUSMĖ.....	5
1.1. LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖS SAMPRATA.....	5
1.2. LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖS PASKIRTIS.....	10
2. ŽMOGAUS TEISIŲ IR LAISVIŲ SAMPRATA IR REIKŠMĖ.....	15
3. ŽMOGAUS TEISIŲ UŽTIKRINIMO PROBLEMOS, KURIOS KYLA VYKDANT LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĘ LIETUVOJE.....	20
3.1. SVEIKATOS PRIEŽIŪROS PRIEINAMUMAS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE.....	20
3.2. NEŽMONIŠKAS IR ŽEMINANTIS ELGESYS.....	27
3.3. SOCIALINĖS INTEGRACIJOS IR RESOCIALIZACIJOS PROBLEMOS.....	32
IŠVADOS.....	38
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	40
SANTRAUKA.....	47
SUMMARY.....	48

Ižanga

Temos aktualumas. Europoje ir daugelyje kitų šalių laisvės atėmimo bausmė laikoma griežčiausia bausmių sistemoje. 2024 m. duomenimis, Lietuvoje 100 tūkstančių gyventojų vis dar tenka 157,7 kalintys asmenys, palyginus, pavyzdžiui, su Norvegija, kurioje 100 tūkstančių gyventojų tenka 51,4 kalintis asmuo (Council of Europe, 2024). Kalėjimai nepanaikina problemų, o naikina bausmę atliekančius žmones (Davis, 2015, cituota Mwangi, 2020, p. 17). Nors per pastaruosius 30 metų laisvės atėmimo bausmės sąlygos Lietuvoje gerokai pakito, vis dar sunku atsikratyti nuo buvusios Tarybų Sąjungos likusios santvarkos, kai bausmės buvo skirtos baudimui ir įbauginimui, o ne asmenų rehabilitavimui. Pažymėtina, jog žmogaus teisių apsauga yra viena pagrindinių demokratinės valstybės vertybių, o jų užtikrinimas turi būti garantuotas visiems asmenims, nepriklausomai nuo jų teisinės padėties. Asmenims, kurie atlieka laisvės atėmimo bausmę, nepaisant tam tikrų teisių apribojimų, pagrindinės žmogaus teisės turi būti išsaugotos ir ginamos. Tačiau praktikoje vykdant laisvės atėmimo bausmę dažnai pasitaiko žmogaus teisių pažeidimų, susijusių su kalinimo sąlygomis, orumo nepaisymu, sveikatos priežiūros trūkumu, netinkamu institucijų elgesiu ir kt. Lietuvoje šios problemos itin aktualios – pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismas ne kartą pripažino, kad Lietuva pažeidė Europos žmogaus teisių konvenciją dėl blogų įkalinimo sąlygų, taip pat Europos Komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą savo rengtose ataskaitose po vizitų Lietuvoje daugybę kartų kritikavo kalinimo įstaigose vyraujančias sąlygas ir elgesį su nuteistaisiais. Ši tema reikšminga ne tik siekiant atitikti tarptautinius žmogaus teisių standartus, bet ir stiprinti visuomenės pasitikėjimą teisingumo sistema, skatinti humanišką bausmių vykdymo politiką bei praktiką. Žmogaus teisių pažeidimo rizika, kylanti laisvės atėmimo bausmės metu, turi būti vertinama itin rimtai ir sulaukti išskirtinio dėmesio. Bausmės atlikimas aplinkoje, kurioje nepaisoma žmogaus teisių ir orumo, praranda savo prasmę, o nuteistojo socialinė integracija tampa beveik neįmanoma. Tokiu atveju valstybė, pasitelkdama savo sukurtas struktūras, pati pažeidžia teisę, nors tuo pat metu reikalauja jos laikytis iš savo piliečių (Sakalauskas ir Norvaišytė, 2022, p. 342).

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas yra atskleisti laisvės atėmimo bausmės paskirtį ir sampratą; taip pat išanalizuoti žmogaus teisių ir laisvių sampratą, identifikuoti kylančias žmogaus teisių užtikrinimo problemas vykdant laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje.

Darbo uždaviniai:

1. Išnagrinėti laisvės atėmimo kaip bausmės sampratą ir paskirtį;
2. Atskleisti žmogaus teisių ir laisvių sampratą bei reikšmę;

3. Nustatyti kylančias žmogaus teisių užtikrinimo problemas vykdant laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje.

Tyrimo objektas. Žmogaus teisių užtikrinimo problemos vykdant laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje.

Tyrimo metodai. Šiame darbe buvo naudojami teoriniai tyrimo metodai: loginis, lingvistinis, istorinis, lyginamasis, sisteminis ir analizės. Loginis metodas naudotas šiame darbe daugiausiai – atliekant teisės aktų, teismų praktikos ir mokslinės literatūros analizę. Vadovaujantis šiuo metu buvo pasirinkti moksliniai darbai, teismų praktika ir kiti šaltiniai, kurie buvo reikšmingi ir aktualūs nagrinėjamai temai, bei leido pagrįsti šiame darbe analizuojamas problemas.

Lingvistinis metodas naudotas atskleidžiant tam tikrų darbe vartojamų terminų reikšmę, tam tikrų teiginių prasmę.

Istorinis metodas naudotas atliekant įstatymų ir bausmės paskirties kaitos istorinę analizę.

Lyginamasis metodas buvo naudojamas lyginant chartijas, įstatymus ir kitus teisės aktus, taip pat pristatant skirtingų mokslininkų pozicijas.

Sisteminis ir analizės metodai naudojami vertinant tarptautinės teisės standartų ir nacionalinės teisės nuostatų, teismų praktikos ir įvairių institucijų pateiktų ataskaitų turinį bei ypatumus, išvadų ir apibendrinimų pateikimui, problematikos nagrinėjimui.

Darbo originalumas. Laisvės atėmimo kaip bausmės sampratą ir paskirtį įvairiuose darbuose daugiausiai yra išanalizavęs Gintaras Švedas, o su laisvės atėmimu susijusių bausmių problematikos analizę pateikia Gintautas Sakalauskas (pavyzdžiui, Gintauto Sakalausko (red.) monografijoje „Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos“, Gintauto Sakalausko ir Godos Norvaišytės moksliniame straipsnyje „Žmogaus orumą ir teises užtikrinančios kalinimo sąlygos Lietuvoje – misija (ne)įmanoma?“ ir kt.). Žmogaus teisių užtikrinimo problemų vykdant laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje tema per pastaruosius penkerius metus Vilniaus universitete parašyti trys magistro baigiamieji darbai.

Jau rašyti darbai koncentruojasi ties laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme ir analizuoja su būtent šia bausme susijusią problematiką arba apžvelgia konkrečius tarptautinius standartus vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes vykdant tarptautinės teisės standartų turinio problemų Lietuvoje analizę, kol tuo tarpu šis magistro darbas išsiskiria, nes analizuoja kylančią žmogaus teisių užtikrinimo problematiką vykdant laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje apskritai, neišskiriant laisvės atėmimo iki gyvos galvos. Taip pat analizei išskirtinai naudojama ne tik teismų praktika, bet ir Europos Komiteto prieš

kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą bei Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos rengtos ataskaitos.

Svarbiausi šaltiniai. Darbe buvo naudoti teisės norminiai aktai, specialioji literatūra, elektroniniai leidiniai, akademiniai straipsniai, nacionalinė ir tarptautinė teismų praktika. Vieni iš svarbiausių šaltinių rašant magistro darbą buvo Gintauto Sakalausko (red.) 2020 m. išleista monografija „Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos“, Gintaro Švedo „Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai santykiai ir vykdymo aspektai“, taip pat Europos Komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą rengtos ataskaitos.

1. Laisvės atėmimas kaip bausmė

1.1. Laisvės atėmimo bausmės samprata

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 41 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta bausmės sąvoka – tai valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui (BK, 2000). Gintaro Švedo teigimu, jog dėl tokio apibrėžimo galima daryti išvadą, kad kiekvienos kriminalinės bausmės tikslas yra nusikalstamą veiką padariusio individo nubaudimas. Bausmė pasireiškia per konkrečias bausmės rūšis, kol tuo tarpu nubaudimas – per teisių ir laisvių ribojimus, specialių teisių ir pareigų nustatymą (Švedas, 2003, p. 60). BK 42 straipsnyje yra įtvirtintas alternatyvių bausmių, kurios gali būti skiriamos asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, sąrašas: 1) viešieji darbai; 2) bauda; 3) laisvės apribojimas; 4) areštas; 5) terminuotas laisvės atėmimas; 6) laisvės atėmimas iki gyvos galvos. Laisvės atėmimo bausmės sąvoka nėra įtvirtinta BK, tačiau yra numatyti atvejai, kada tokia bausmė gali būti skiriama, kokiam laikotarpiui. Įdomu tai, jog ankstesnėje straipsnio redakcijoje iki 2020 m. buvo nurodytos taip pat ir vietos, kuriose nuteistieji atlieka laisvės atėmimo bausmę – atvirose kolonijose, pataisos namuose ir kalėjimuose; papildomai numatyta, kad bausmės atlikimo vietą parenka teismas atsižvelgdamas į kaltininko asmenybę, padaryto nusikaltimo pobūdį bei pavojingumą. Šiai dienai laisvės atėmimo bausmės atlikimo vietos yra numatytos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse (toliau – BVK) (BVK, 2002).

Užsienio literatūroje galima rasti skirtingų nuomonių, kaip turėtų būti apibrėžtas laisvės atėmimas kaip bausmė ir kurie aspektai turėtų būti išskirti. Pavyzdžiui, Gresham M. Sykes pažymi, jog laisvės atėmimas turėtų būti bausmė ne tik atimant asmens laisvę, bet ir nustatant skausmingas sąlygas, kuriomis kalinys privalo gyventi (Sykes, 1974, p. 9). Jis kaip pagrindinius laisvės atėmimo elementus išskiria izoliaciją, judėjimo laisvės apribojimus, atskyrimą nuo šeimos ir artimųjų, visuomenės atstūmimą (Sykes 1974, p. 65). Tokia samprata šiais laikais būtų smarkiai kritikuotina, kadangi jau 2006 m. sausio 11 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr. R(2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ (toliau – Europos kalėjimų taisyklės) 102.2 punkte buvo įtvirtinta jog įkalinimas jau pats savaime atėmus laisvę yra bausmė, todėl kalinimo metu būdingos kančios neturėtų būti didinamos dėl nuteistiems asmenims taikomo režimo (Dėl Europos kalėjimų taisyklių, 2006). Tommie Shelby apibrėžė laisvės atėmimo bausmę kaip priverstinį fizinį asmens įkalinimą ribotoje erdvėje, atskiriant jį nuo visuomenės (Shelby, 2022, p. 88). Tuo tarpu Richard L. Lippke laisvės atėmimo bausmę pateikia kaip ne tik fizinę izoliaciją su aukštomis sienomis, užraktais ir prižiūrinčiais pareigūnais, bet kaip priemonę, kuri apriboja

asmens galimybę gyventi įprastą gyvenimą, pagrįstą jo paties pasirinkimais (Lippke, 2007, p. 65). Darbo autoriaus nuomone, laisvės atėmimo bausmės samprata turėtų didesnę dėmesį skirti ne bausmės sąlygoms, tokioms kaip atskyrimas nuo visuomenės, tam tikrų teisių ribojimas, tačiau bausmės tikslui, todėl artimesnė laisvės atėmimo bausmės samprata būtų tokia, kokią išskiria G. Švedas.

Lietuvoje G. Švedas laisvės atėmimo bausmę apibrėžia kaip „nusikaltimą padariusio asmens izoliaciją pagal įsiteisėjusį apkaltinamąjį teismo nuosprendį, patalpinant jį tam tikram laikotarpiui į specialią valstybinę įstaigą, siekiant jo pataisymo tikslo“ (Švedas, 2003, p. 66). Nubaudimas laisvės atėmimo pasireiškia per esminį bausmės aspektą – fizinę asmens izoliaciją, kadangi laisvės atėmimo turinį būtent ir sudaro tam tikri elementai, kurie išreiškia izoliaciją per minėtą tam tikrų teisių ir laisvių ribojimą, specialių teisių ir pareigų nustatymą (Švedas, 2003, p. 60). Laisvės atėmimo esmė gali būti atskleista dviem rodikliais, kurie apibūdina nubaudimo šia bausme laipsnį – kokybiniu bei kiekybiniu. Kiekybinis apibrėžiamas laikotarpiu, kuriam gali būti skiriamas laisvės atėmimas, Lietuvoje šis laikotarpis numatytas BK 50 straipsnio 2 dalyje – terminuoto laisvės atėmimo bausmė gali būti skiriama nuo 3 mėnesių iki 20 metų su tam tikromis išimtimis. Teismas negali skirti bausmės trumpesnės nei numatyta įstatyme, taip pat negali ir viršyti numatyto maksimalaus bausmės laiko, išskyrus jeigu skiriama bausmė, kai dar neatlikus bausmės padaromas naujas nusikaltimas, tuomet galima laisvės atėmimo bausmę skirti iki 25 metų. Kita BK numatyta išimtis – kai bausmė skiriama nepilnamečiams asmenims, tokiu atveju skiriama laisvės atėmimo bausmė negali viršyti 10 metų. Pažymėtina, kad galima pastebėti vyraujančią tendenciją, jog dažnai yra siūloma trumpinti laisvės atėmimo trukmę. Laikomasi nuomonės, kad ilgametė įkalinimo bausmė trukdo asmeniui vėliau po bausmės atlikimo efektyviai adaptuotis visuomenėje, nutraukia socialiai vertingas draugystes, mažina ateities perspektyvas ir galimybes (Švedas, 2003, p. 61). Reikšminga tai, kad nors jau seniai kalbama apie ilgalaikio laisvės atėmimo neigiamas pasekmes asmenims ir tarptautinėje praktikoje itin ilgas įkalinimo laikotarpis taikomas tik už labai pavojingus nusikaltimus (pvz., genocidą, karo nusikaltimus ir kt.), įstatymų leidėjas Lietuvoje pasirinko maksimalią tokios bausmės trukmę prailginti nuo 15 iki 20 metų. Verta paminėti, jog Lietuvoje ir daugumoje Europos valstybių teismai negali skirti ilgesnių bausmių nei numatyta įstatymuose, tačiau, pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose laisvės atėmimo bausmės tam tikrais atvejais gali būti sumuojamos – bausmė nepradedama vykdyti tol, kol nesibaigia ankstesnė bausmė. Tokios bausmės yra vykdomos viena po kitos nuosekliai, tokiu būdu prailginant bendrą bausmės trukmę; jos yra skiriamos padarius ypač sunkius nusikaltimus (nužudymas, seksualiniai nusikaltimai prieš vaikus, terorizmas ir kt.), taip pat

kai asmuo nuteisiamas už padarytus kelis atskirus nusikaltimus. Tokiu būdu susumavus bausmes, skiriama maksimali bausmių trukmė gali būti neribojama įstatymu (Cornell Law School, 2022). Darbo autoriaus nuomone, toks bausmių sumavimas nėra logiškas, kadangi nors ir asmeniui gali būti paskirta, pavyzdžiui, 100 metų trukmės bausmė, jam vis tiek ateityje gali būti taikoma lygtinio paleidimo galimybė (priklausomai nuo skirtingų valstijų teisinio reguliavimo, tai gali būti atlikus 10 metų bausmės trukmės ar vieną trečdalį bausmės trukmės; dėl paaiškėjusių naujų aplinkybių ar gero elgesio ir kt.), jeigu nenurodyta sprendime kitaip (U. S. Department of Justice, 2025). Taigi, tokiu atveju skirtas bausmės laikas dažnai tampa simboliniu.

Tuo tarpu kokybinis rodiklis apibrėžia bausmės turinį – kokios ir kokia apimtimi ribojamos asmens teisės ir laisvės, o kokios specialiosios teisės ir pareigos gali jam būti nustatytos (Švedas, 2003, p. 61). Laisvės atėmimo turinio klausimas sprendžiamas tik iš dalies numatant šios bausmės atlikimo vietas BVK 32 straipsnyje. Laisvės atėmimo bausmė gali būti atliekama uždaro, pusiau atviro ir atviro tipo bausmės atlikimo vietose. Senesnės redakcijos BVK numatė, kad kokios rūšies pataisos įstaigoje nuteistasis atliks laisvės atėmimo bausmę, nustato teismas remdamasis BK 50 straipsniu. Šiai dienai yra 2024 m. gruodžio 5 d. Lietuvos kalėjimų tarnybos direktoriaus įsakymu Nr. V-1022 „Dėl Suimtųjų ir nuteistųjų pristatymo bei jų paskyrimo į kalėjimus sąrašo patvirtinimo“ patvirtintas Suimtųjų ir nuteistųjų pristatymo bei jų paskyrimo į kalėjimus sąrašas – jis numato, kokiais kriterijais vadovaujantis ir į kokius kalėjimus paskiriami suimtieji ir nuteistieji (Dėl Suimtųjų ir nuteistųjų pristatymo..., 2024). Konkrečią bausmės atlikimo vietą, kurioje nuteistasis atliks paskirtą laisvės atėmimo bausmę parenka laisvės atėmimo vietų įstaiga – ši nuostata įtvirtinta BVK 30 straipsnio 2 dalyje. Paminėtina, jog anksčiau teismas parinkdamas bausmės atlikimo vietą atsižvelgdavo į kaltininko asmenybę, padaryto nusikaltimo pobūdį bei pavojingumą, o tuo tarpu dabar laisvės atėmimo vietų įstaiga atsižvelgia į nuteistojo keliamą pavojų, visuomenės saugumą, padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą ir pobūdį, į nuteistojo sveikatą, psichologines savybes, amžių, darbingumą, turimą specialybę, o jei yra galimybė – ir į nuteistojo nepilnamečio vaiko interesus bei nuteistojo ar arba kitų jo artimųjų nuolatinę gyvenamąją vietą – tad kriterijų sąrašas gerokai platesnis.

Teisės teorijoje ir konstitucinėje teisėje galima rasti išskirtas tris asmenybės teisinės padėties rūšis – bendrąją asmens (piliečio arba užsieniečio), specialiąją tam tikros asmenų grupės ir individualiąją konkretaus asmens teisinę padėtį. Specialiosios nuteistųjų teisinės padėties pagrindu laikoma bendroji asmens teisinė padėtis, kadangi nuteistajam išlieka visos bendrosios teisės ir pareigos, kurios neapribojamos paskirta bausme. Pažymėtina, jog

paskirta bausmė gali ne tik apriboti nuteistojo tam tikras teises ir laisves, tačiau ir jas koreguoti – pavyzdžiui, nuteistasis turi teisę gauti teisinę pagalbą, tačiau kiekvienas nuteistojo susitikimas su advokatu ar advokato padėjėju turi vykti laisvės atėmimo įstaigos nustatyto laiku ir negali tęstis ilgiau negu 8 valandas. Taip pat svarbu paminėti, jog specialioji nuteistųjų teisinė padėtis lemia, kad nuteistieji atlikdami bausmę įgyja naujų, specialiųjų teisių ir pareigų, kurių įprastai neturi nenuteisti asmenys – pavyzdžiui, teisė į trumpalaikį pasimatymą su giminaičiais – tokią teisę turi tik nuteistieji arešto, laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmėmis (Švedas, 2013, p. 297-298).

Be laisvės atėmimo bausmės atlikimo vietų numatymo, taip pat nuteistojo teisinė padėtis gali padėti tiksliau išsiaiškinti laisvės atėmimo turinį, kuri yra įtvirtinta BVK 5 straipsnyje. Šiame straipsnyje numatyta, jog nuteistieji, kurie atlieka bausmes ir yra Lietuvos Respublikos piliečiai, turi visas Lietuvos Respublikos piliečiams Lietuvos Respublikos įstatymų, Europos Sąjungos teisės aktų ir tarptautinių sutarčių nustatytas teises, laisves ir pareigas su Lietuvos Respublikos įstatymuose, Europos Sąjungos aktuose, tarptautinėse sutartyse, teismo nuosprendžiuose ar nutartyse nustatytais apribojimais. Nuteistojo teisinė padėtis teorijoje gali būti apibrėžta kaip nuteistojo asmens subjektyvios teisės, laisvės bei pareigos, įgytos įsitiesėjus apkaltinamajam teismo nuosprendžiui, kuriuo paskirta bausmė (Švedas, 2013, p. 297). Taigi, kalinio teisinę padėtį dalinai lemia laisvės atėmimo turinys. BVK numato bendrą laisvės atėmimo bausmės vykdymo tvarką ir sąlygas, numatydamas tam tikras išimtis. Kaip jau minėta, bausmės atlikimo vietą nuteistajam parenka laisvės atėmimo vietų įstaiga pagal BVK 33-35, 37 straipsniuose numatytus kriterijus – į uždaro tipo bausmės atlikimo vietas siunčiami pilnamečiai asmenys (numatytos išimties tik dėl ribotai pakaltinamų asmenų, nėščiąjų ir vaikų iki trejų metų turinčių motinų), kuriems paskirta bausmė viršija 10 metų laisvės atėmimo arba kuriems paskirta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė. Į atviro tipo bausmės atlikimo vietas siunčiami asmenys, nuteisti už neatsargius nusikaltimus, taip pat už tyčinius nusikaltimus, jei paskirta laisvės atėmimo bausmė neviršija 1 metų, išskyrus tuos asmenis, kurie tyčinius nusikaltimus padarė laikino sulaikymo, suėmimo, arešto arba laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu. Į pusiau atviro tipo bausmės atlikimo vietas siunčiami prieš tai nenurodyti nuteistieji. Į visų tipų bausmės atlikimo vietas gali būti paskiriami nuteistieji, jei yra BVK 37 straipsnyje numatytų pagrindų.

Remiantis BVK 33 straipsnio 6 dalimi, uždarojo tipo bausmės atlikimo vietose nuteistieji gali būti priskirti į paprastąją (nuteistasis gali būti priskirtas tik atvykus) arba drausmės (nuteistasis gali būti priskirtas, jei atitinka bent vieną iš sąlygų: padarė administracinį nusižengimą bausmę atliekant paprastojoje grupėje ir jam priskiriama

administracinė nuobauda; bausmės atlikimo metu paprastojoje grupėje paskirta drausminė nuobauda; nevykdė individualiame resocializacijos plane numatytų priemonių; buvo nustatyta, jog atliekant bausmę paprastojoje grupėje nuteistojo nusikalstamo elgesio rizika akivaizdžiai išsaugo) grupę. Paprastojoje grupėje atliekantys bausmę nuteistieji turi teisę gauti 3 pasimatymus per mėnesį pasirinkus nuteistajam nuotolinį arba nekontaktinį būdus ir 1 pasimatymą, kurį nuteistajam pasirinkus prižiūri arba neprižiūri laisvės atėmimo vietų įstaigos atstovas; kasdien pasivaikščioti pusantros valandos (neįgalieji su 0-40 procentų darbingumo lygiu arba didelių ar vidutinių specialiųjų poreikių lygiu, nėščios moterys, ligoniai gali pasivaikščioti 3 valandas); paskambinti 4 kartus per savaitę (BVK 33 straipsnio 4 dalis). Tuo tarpu drausmės grupėje atliekantys bausmę nuteistieji turi tokias pačias teises kaip paprastojoje grupėje, išskyrus trumpesnę kasdienių pasivaikščiojimų laiką – po 1 valandą ir griežtesnes pasimatymų sąlygas – 3 pasimatymai per mėnesį nuotoliniu būdu ir 1 pasimatymas prižiūrint laisvės atėmimo vietų įstaigos atstovui (BVK 33 straipsnio 5 dalis).

Vadovaujantis BVK 34 straipsnio 7 dalimi, pusiau atviro tipo bausmės atlikimo vietose nuteistieji gali būti priskirti į paprastąją, drausmės arba lengvąją (nuteistasis gali būti paskirtas, jei atitinka visas sąlygas: atliko ne mažiau kaip 3 mėnesius paskirtos bausmės paprastojoje grupėje arba jei paskirta bausmė trumpesnė nei 1 metai – ne mažiau kaip ketvirtadalį paskirtos bausmės; užsiima pasiūlyta darbine veikla ne mažiau kaip 3 paskutinius bausmės atlikimo mėnesius arba ketvirtadalį bausmės paskirto laiko, jei bausmė trumpesnė nei 1 metai; vykdo individualiame resocializacijos plane nurodytas priemones; neturi drausminių nuobaudų; neturi neįvykdytų administracinių nuobaudų ar poveikio priemonių, kurios paskirtos bausmės atlikimo metu; nusikalstamo elgesio rizika yra žema arba vidutinė ir nustatyta pažanga šią riziką mažinant) grupes, o nepilnamečiai nuteistieji negali būti perkelti į drausmės grupę. Paprastojoje grupėje bausmę atliekantys nuteistieji turi teisę gauti 4 pasimatymus per mėnesį, iš kurių vienas neprižiūrimas laisvės atėmimo vietų įstaigos atstovo; 4 kartus per savaitę paskambinti; pasivaikščioti kasdien po 3 valandas (BVK 34 straipsnio 4 dalis). Drausmės grupėje teisės iš esmės tokios pačios, išskyrus griežtesnes sąlygas pasimatymams – 3 gali vykti nuotoliniu arba nekontaktiniu būdais, o vienas prižiūrint laisvės atėmimo vietų įstaigos atstovui ir trumpesnę pasivaikščiojimo laiką – 2 valandas (BVK 34 straipsnio 5 dalis). Į lengvąją grupę perkelti nuteistieji gauna neribotą kiekį pasimatymų, iš kurių 2 neprižiūrimi laisvės atėmimo vietų įstaigos atstovo, gali neribotai paskambinti, kasdien pasivaikščioti po 4 valandas ir naudotis maisto ruošimo patalpomis (BVK 34 straipsnio 6 dalis).

Atviro tipo bausmės atlikimo vietose bausmę atliekantys nuteistieji turi teisę turėti su savimi pinigų ir vertingų daiktų, be apribojimų naudotis pinigais; be apribojimų matytis su kitais asmenimis išvykus iš bausmės atlikimo vietos, gauti perduodamų daiktų, naudotis telefonu ir interneto ryšiu; laisvai vaikščioti nustatytoje teritorijoje nuo atsikėlimo iki miego laiko; tęsti darbą, kurį dirbo prieš atliekant bausmę, jei galima užtikrinti elgesio kontrolę; tam tikromis sąlygomis tam tikram laikui išvykti iš bausmės atlikimo vietos; atitikus tam tikras sąlygas likusius 3 mėnesius iki laisvės atėmimo bausmės atlikimo pabaigos bausmę atlikti Lietuvos Respublikos teritorijoje esančiuose namuose (BVK 35 straipsnio 3 dalis).

Taigi, priskyrus nuteistąjį į drausmės grupę, yra suvaržomos jo specialiosios teisės, o priskyrus į lengvąją – specialiųjų teisių suteikiama gerokai daugiau. Trečiasis BVK skirsnis apima specialiąsias laisvės atėmimo bausmes atliekančių nuteistųjų teises – bausmės atlikimo vietoje asmeninių daiktų turėjimą, įgijimą bei naudojimąsi, teisę pasimatyti, teisę gauti ir siųsti pinigines perlaidas, teisę susirašinėti, teisę gauti teisinę pagalbą, teisę paskambinti, teisę pasivaikščioti gryname ore, teisę atlikti religines apeigas, teisę sudaryti santuoką, teisę sudaryti civilinius sandorius, teisę steigti kolektyvo tarybas, užsieniečių teisę palaikyti ryšius su savo valstybių atstovais. Taip pat šis skirsnis nurodo nuteistųjų pareigas – vykdyti įstatymuose nustatytus reikalavimus ir laikytis teisingumo ministro nustatytos laisvės atėmimo vietų įstaigos vidaus tvarkos; vykdyti laisvės atėmimo vietų įstaigos pareigūnų reikalavimus; ir nuteistiesiems taikomus draudimus.

Apibendrinant, BK laisvės atėmimo bausmę laiko viena iš griežčiausių baudžiamųjų sankcijų formų, kurios esmė yra fizinė asmens izoliacija nuo visuomenės su tikslu paveikti nuteistojo elgesį, pataisyti jį ir užtikrinti visuomenės saugumą. Nors laisvės atėmimas formaliai reiškia tik laisvės atėmimą, tiek Lietuvos, tiek tarptautiniai teisės aktai pabrėžia, kad bausmė neturi būti lydimą papildomų kančių – pakanka pačios izoliacijos.

1.2. Laisvės atėmimo bausmės paskirtis

Bausmės paskirtis – tai valstybės siekiamas galutinis rezultatas, nustatant ir taikant bausmes (Švedas, 2003, p. 66). Bausmės paskirties nustatymui įtakos turi nusikalstamumo visuomenėje būklė ir dinamika, baudžiamosios politikos kryptingumas ir vyraujanti bausmės teorija. Kai kuriuose šaltiniuose kaip lemiami veiksniai dar yra išskiriami valstybės ekonominė būklė, baudžiamosios justicijos tradicijos ir papročiai, tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės aktų nuostatos (Švedas *et al.*, 2020, p. 63). Bausmės paskirties įtvirtinimas baudžiamajame įstatyme yra iš esmės reikšmingas, kadangi nulemia atskirų bausmių turinį, leidžia sudaryti minėtus elementus atitinkančią bausmių sistemą,

nustatyti atskirtoms bausmių rūšims keliamus tikslus, sudaryti esmines teises bausmių vykdymo sąlygas bei įvertinti bausmių efektyvumą (Abramavičius *et al.* 2004, p. 264). Galiojančio BK 41 straipsnio 2 dalyje numatytos penkios bausmės paskirtys, kurios yra bendros visoms bausmėms: 1) sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo; 2) nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį; 3) atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas; 4) paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų; 5) užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą.

Dažniausiai septyni bausmės tikslai yra išskiriami šiuolaikinėje teisės literatūroje ir baudžiamojoje teisėje: nubaudimas, bendroji prevencija, specialioji prevencija, pataisymas, restitucija (arba kompensacija), galimybės padaryti nusikaltimą atėmimas ir simbolizmas (Hagan, 1988 cituota Švedas, 2003, p. 67). Tačiau nėra logiška kelti bausmei tokį patį tikslą tiek įstatymais, tiek teoriškai pripažįstant nubaudimą bausmės esme. G. Švedo nuomone, bausmė privalo turėti teigiamą, į ateitį orientuotą paskirtį. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė šiuo atveju iškrenta iš bendros bausmių sistemos, kadangi jos pagrindinis tikslas yra atpildas ir nubaudimas už padarytą nusikaltimą. Bausmei kaip bendrinei sąvokai turėtų būti keliami tik tokie tikslai, kurie taptų visų bausmių rūšių paskirtimi, o tik tam tikrą laiką truncančios bausmės gali pasiekti pataisymo tikslą (kaip dabar yra įtvirtinta galiojančiame BK). Taip pat kritikuotinas ir bendrosios prevencijos, kad būtų užkirstas kelias kitų asmenų nusikaltimų darymui, tikslas, kadangi bausmė yra individualiai taikoma poveikio priemonė ir baudžiamieji teisiniai santykiai atsiranda tik tarp valstybės ir asmens, kuris padarė nusikalstamą veiką. Šiuo atveju bendroji prevencija nėra susijusi su nusikalstamą veiką padariusiu asmeniu, dėl ko baudžiamieji santykiai nesusikuria (Švedas, 2003, p. 68). Bausmei bendrai galėtų būti keliamas individualios prevencijos tikslas, siekiant, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo nenusikalstų pakartotinai. Apibendrinant, 1) bausmei turi būti keliamas toks tikslas, kurio siekti galėtų visos bausmių rūšys; 2) bausmės paskirtis turi būti nukreipta į ateitį; 3) bausmės paskirtis turi būti siejama tik su nusikaltimą padariusiu asmeniu; 4) bausmės paskirtis turi nurodyti aiškų bausmės efektyvumo kriterijų (Švedas, 2003, p. 69).

Tam, kad nustatyti laisvės atėmimo bausmei keliamą tikslą, būtina išsiaiškinti, į kokią bausmės teoriją orientuojasi Lietuvos baudžiamoji politika. Bausmės teorijos gali būti skirstomos į kelias pagrindines – visų pirma, pagal bausmės esmę į absoliučiąsias ir utilitarines teorijas. Absoliučiosios teorijos bausmę laiko savaiminiu gėriu, kuriam negali būti keliami specialūs tikslai, o esmine bausmės funkcija pripažįstamas pažeistosios teisės atkūrimas. Tuo tarpu utilitarinės teorijos pažymi specialiąsias bausmės funkcijas, pagal kurias šios teorijos klasifikuojamos į tris grupes: 1) bendrąją (negatyviąją arba pozityviąją);

2) specialiąją prevenciją; 3) bendrąją ir specialiąją prevenciją. O pagal bausmės paskirtį bausmės gali būti klasifikuojamos į atpildo, įbauginimo, galimybės padaryti nusikalstamą veiką atėmimo ir reabilitacijos (resocializacijos) teorijas (Švedas *et al.*, 2020, p. 63)

Atpildo teorija yra seniausia bausmės teorija ir suvokia bausmę tiesiog kaip atpildą už padarytą nusikalstamą veiką. Ši teorija svarbi tuo, jog padėjo suformuoti reikšmingus principus, vienas iš jų, kad už kiekvieną nusikaltimą turi būti paskirta bausmė. Antra, įbauginimo teorija, kurioje teigiama, jog bausme reikia įbauginti asmenį, kad užkirsti kelią jo tolimesniam nusikaltimų darymui. Ši teorija reikšminga dėl įvestų bendrosios ir individualiosios prevencijos bei individualiosios prevencijos funkcijų. Trečia, galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo teorija, kurios esmė yra daryti fizinį poveikį nusikaltėliui su tikslu atimti iš jo galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas. Ši teorija turėjo reikšmės dėl to, jog atkreipė baudžiamosios teisės atstovų dėmesį į nusikaltėlio asmenybę – buvo pradėta aiškintis nusikalstamo elgesio priežastis ir asmens elgesio motyvus. Ketvirta, reabilitacijos teorija, kurios esmė yra idėja, kad nusikaltusį asmenį įmanoma ir reikia paveikti, jog jis daugiau nedarytu nusikaltimų, tačiau poveikis turėtų būti tik pozityvus, t. y. turėtų būti individualizuotai naudojama psichologinė terapija, švietimas, profesinis rengimas, darbas ir kt. (Švedas, 2003, p. 70-73).

Galima išsiaiškinti, į kokią bausmės teoriją orientuojasi Lietuvos baudžiamoji politika, vadovaujantis dviem netiesioginiais kriterijais – galiojančio BK specialiosios dalies straipsnių sankcijų analize ir taip pat bausmių taikymo teismų praktikoje analize (Švedas, 2003, p. 74). Remiantis šiais dviem G. Švedo išskirtais kriterijais, Lietuvoje ankstesnė baudžiamoji politika buvo grindžiama įbauginimo ir galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo teorijomis. Dėl šio teiginio būtų galima formuluoti išvadą, jog laisvės atėmimo bausmė pagrinde siekė tik vieno esminio tikslo – įbauginti asmenį, kad jis ateityje pakartotinai nebenusikalstų. Ši tendencija atsispindi bausmių taikymo praktikoje 2010-2022 m. – Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (toliau – IRD) duomenimis, 2010 m. nuteistųjų laisvės atėmimu buvo 7 817 asmenų, 2011 m. – 8 413 asmenų, 2012 m. – 8 388 asmenys, 2013 m. – 7 957 asmenys, 2014 m. – 7 582 asmenys, 2015. – 6 500 asmenų, 2016 m. – 6 049 asmenys, 2017 m. – 5 798 asmenys, 2018 m. – 5 633 asmenys, 2019 m. – 5 121 asmuo, 2020 m. – 4 541 asmuo, 2021 m. – 4 331 asmuo, 2022 m. – 4 196 asmenys (IRD, 2023). Taip pat svarbu paminėti, kad BK straipsnių alternatyviose sankcijose bausmės nurodomos pradedant jas vardyti nuo švelniausios bausmės – toks būdas rodo, kad individualizuojant bausmę kaltininkui pirmiausia turi būti svarstoma švelnesnė bausmė. Tik kai nustatoma, kad numatoma bausmė negalės atitikti bausmės paskirties, įtvirtintos BK 41 straipsnyje, pereinama prie

griežtesnės bausmės. Toks požiūris atspindi humaniškesnę Lietuvos baudžiamosios politikos pobūdį – valstybėje pripažįstama, kad griežčiausios bausmės nėra visų problemų sprendimas: jos pačios savaime neužtikrina nusikalstamumo mažėjimo, nepašalina jo priežasčių ir sąlygų; suprantama, kad bausmė nėra vien tik nubaudo priemonė (Prapiestis, 2022, p. 272). Tą pažymi ir baudžiamojo poveikio priemonių sąrašo išplėtimas. Papildomai, G. Švedo teigimu, Lietuvos baudžiamoji politika turėtų remtis rehabilitacijos teorija, kadangi 1) vien tik laisvės atėmimo bausmės tikslo siejimas tik su įbauginimu yra netinkamas, nes ši bausmė, kaip prievartos priemonė, savaime turi bauginamąjį poveikį; 2) kai kurių mokslininkų tyrimai atskleidžia, jog laisvės atėmimas ne tik neatgraso nuo nusikaltimų darymo, bet netgi turi priešingą poveikį; 3) tarptautiniai teisės aktai, reglamentuojantys bausmių vykdymą, akcentuoja, kad laisvės atėmimo bausmės tikslas turėtų būti nusikaltusio asmens perauklėjimas (Švedas, 2003, p. 74-75). Praėjus daugiau nei 20 metų nuo šios rekomendacijos, remiantis aukščiau pateiktais statistiniais duomenimis, galima teigti, jog Lietuva teoriškai artėja prie rehabilitacijos teorijos įgyvendinimo baudžiamojoje politikoje – asmenys rečiau nuteisiami laisvės atėmimo bausme, o verčiau renkamasi alternatyvias bausmes su tikslu resocializuoti nuteistąjį asmenį.

BVK 1 straipsnio 2 dalyje nuo pat jo pirmos 2002 m. redakcijos yra nurodytas bausmės vykdymo tikslas – kad atlikę bausmę nuteistieji savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis. Tačiau iš tikrųjų realizuoti šį tikslą praktikoje buvo imtasi gana neseniai – nuo 2021 m. Lietuvoje pradėta skirti ypatingą dėmesį nuteistųjų resocializacijai, kai Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija pradėjo vykdyti bausmių vykdymo reformą. 2021 m. spalio 20 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė nutarimu Nr. 861 „Dėl 2021-2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programos patvirtinimo“ patvirtino 2021-2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programą (Dėl 2021-2030 metų plėtros..., 2021). Programoje iškeltos kelios aktualios problemos, tokios kaip kad Lietuvoje taikomos baudžiamosios politikos orientavimas į griežtą baudimą (baudžiamoji teisė pasitelkiama ne kaip kraštutinė, bet kaip pagrindinė priemonė susidariusioms problemoms spręsti, t. y. perteklinai kriminalizuojamos nepavojingos nusikalstamos veikos; dažnai skiriamos ilgai trunkančios laisvės atėmimo bausmės ir neefektyviai taikomos alternatyvios laisvės atėmimui bausmės) bei bausmių vykdymo sistemos neskatinimas nuteistųjų keisti kriminalinio pobūdžio įpročius (fragmentuota nuteistųjų resocializacija ir socialinė pagalba suimtiesiems). Programoje numatyti siekliai sumažinti Lietuvos laisvės atėmimo vietose laikomų asmenų

skaičių 100 tūkst. gyventojų, optimizuoti nuteistųjų resocializacijos ir pagalbos suimtiesiems sistemą. Papildomai 2022 m. vasario 7 d. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymu Nr. V-28 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos strateginės veiklos gairių 2022-2030 m. patvirtinimo“ buvo patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos strateginės veiklos gairės 2022-2030 m., kuriose įtvirtintas principas, jog vienintelis bausmių vykdymo tikslas turi būti įkalintų asmenų resocializacija (Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos..., 2022).

Taigi, nors praktikoje dar yra spragų, kurios bus analizuojamos kituose skyriuose, teoriniame lygmenyje galima matyti bandymus įgyvendinti reabilitacijos teoriją Lietuvos baudžiamojoje politikoje. Kaip jau minėta, laisvės atėmimo bausmės paskirtį sudaro nuosekli bausmei keliamų tikslų sistema, o tam, kad suvokti laisvės atėmimo bausmės tikslus, būtina nustatyti, į kokią bausmės teoriją orientuojasi Lietuvos baudžiamoji politika. Todėl galima daryti išvadą, jog Lietuvoje laisvės atėmimo bausmės paskirtis nebėra vien tik įbauginimas ir asmens izoliavimas, kad jis pakartotinai nebeusikalstų, tačiau jau ryškėja ir resocializacijos paskirtis, kuri leistų asmenį pozityviai paveikti ir perauklėti, kad jis atlikęs bausmę savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais bei priemonėmis.

2. Žmogaus teisių ir laisvių samprata ir reikšmė

Žmogaus teisės dažniausiai suprantamos kaip įgimtos ir neatimamos teisės, priklausančios kiekvienam asmeniui dėl to, kad jis yra žmogus. Jų tikslas – užtikrinti ir apsaugoti kiekvieno asmens orumą. Pagrindinis žmogaus teisių požymis – jų universalumas, reiškiantis, kad jos priklauso visiems asmenims be išimties, nepriklausomai nuo profesijos, lyties, rasės, tautybės, gyvenamosios vietos, pilietybės, socialinės padėties ar kitų aplinkybių. Šis principas pirmą kartą buvo įtvirtintas Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje ir vėliau perkeltas į kitus tarptautinius su žmogaus teisėmis susijusius dokumentus (Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013).

Atsakomybė už žmogaus teisių užtikrinimą visuomenėje tenka valstybei ir jos institucijoms. Žmogaus teisių idėja kilo kaip atsakas į būtinybę apsaugoti asmenis nuo valdžios institucijų piktnaudžiavimo galia. Todėl iš pradžių daugiausia dėmesio buvo skiriama teisėms, kurios riboja valstybės veiksmus – pavyzdžiui, draudė kankinimus. Vėliau išplėtus žmogaus teisių supratimą, pradėta kalbėti ir apie aktyvias valstybės pareigas, pavyzdžiui, tokias kaip teisės į taikius susirinkimus užtikrinimą. Nors taisyklės, kurios įtvirtintos žmogaus teisių, dažniausiai reguliuoja santykius tarp valstybės ir asmens, tačiau jos gali būti taikomos ir pačių santykiams tarp pačių asmenų. Tokiu būdu siekiama užtikrinti, kad vieno žmogaus teisės nepažeistų kito žmogaus teisių. Tai vadinama horizontaliu veikimu, kurio esmė, kad valstybė turi ne tik pati gerbti ir nepažeisti asmenų teisių, bet ir užtikrinti, jog jos būtų saugomos ir nuo kitų asmenų veiksmų. Pavyzdžiui, valstybė gali apriboti teisę į saviraišką, jei ja skatinama neapykanta ar pažeidžiamas kitų orumas ar garbė; taip pat gali būti ribojama ir teisė laisvai rinkti, gauti ir skleisti informaciją, jei ji pažeistų kito žmogaus teisę į privatų gyvenimą (Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013).

Žmogaus teisės yra įvairialypės ir kad būtų galima jas geriau pažinti ir analizuoti, jos dažnai skirstomos į skirtingas grupes pagal įvairius kriterijus. Nors konstitucijose žmogaus teisės įprastai nėra tiesiogiai klasifikuojamos, jos neretai priskiriamos prie vadinamųjų klasikinių teisių grupės, kuri apima pilietines, politines ir socialines teises. Mokslinėje literatūroje egzistuoja daugybė teorinių žmogaus teisių klasifikacijų, kurios sudarytos remiantis skirtingais požymiais, teisių įgyvendinimo galimybėmis ar skirtingu požiūriu į pačią žmogaus teisių sampratą. Žmogaus teisės gali būti skirstomos pagal žmogaus santykį su valstybe; į pirmines ir išvestines; universalias ir specialias; reliatyviai absoliučias ir sąlygines galimybes (vertybes); individualias ir kolektyvines (grupines); kai kurie mokslininkai taip pat išskiria fizinio ir juridinio asmens teises (Birmontienė, 2022, p. 272).

Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, Europos žmogaus teisių konvencijoje, Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių chartijoje ir kituose tarptautiniuose dokumentuose galima rasti pilietinių ir politinių teisių sąrašą. Pilietinėms teisėms galima priskirti teisę į gyvybę, kankinimų ir nežmoniško bei orumą žeminančio elgesio ar baudimo draudimą, taip pat vergijos ir priverstinio darbo draudimą. Be to, jos apima teisę į asmens laisvę ir asmens neliečiamybę, lygiateisiškumą, *habeas corpus* teises, teisę į teisingą teismą, tinkamo proceso teisę, teisę į gynybą, viešą bylos nagrinėjimą ir viešą nuosprendžio paskelbimą, nekaltumo prezumpciją, teismo nepriklausomumą ir nešališkumą, priemonių lygybę, įrodymų taisykles, *nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege*, *lex retro non agit* ir *non bis in idem*, judėjimo laisvę, saviraiškos, žodžio ir spaudos laisvę, teisę į informaciją, sąžinės ir tikėjimo laisvę, susirinkimų laisvę, teisę vienytis į asociacijas bei teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą. Politinių teisių sąrašui priklauso teisė dalyvauti valdant savo šalį tiesiogiai ar per išrinktus atstovus, teisė dalyvauti rinkimuose – balsuoti ir būti išrinktam. Kai kuriais atvejais prie politinių teisių gali būti priskiriama ir teisė jungtis į asociacijas bei žodžio laisvė (Birmontienė, 2022, p. 275-276).

Asmens socialinių teisių sąvoka dažnai vartojama apibūdinant ir taip pat vadinamas ekonomines bei kultūrines teises. Šias teises galima rasti įtvirtintas taip pat tarptautiniuose dokumentuose, tokiuose kaip Jungtinių Tautų Organizacijos Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, Europos socialinėje chartijoje, kuri skirta užtikrinti esmines socialines ir ekonomines teises bei papildyti Europos žmogaus teisių konvenciją (toliau – Konvencija), skirtą užtikrinti pagrindines pilietines ir politines teises. Jos irgi gali būti klasifikuojamos įvairiai, bet dažniausiai autoriai nurodo teises į egzistencinį minimumą, apsigyvenimą, išsilavinimą, profesinį mokymąsi, būtinąją sveikatos priežiūrą (Alexy, 2002, cituota Birmontienė, 2022, p. 277). Tuo tarpu prie kultūrinių teisių galima priskirti teisę į mokslą, teisę pasirinkti savo vaikams mokyklas ir religinį bei dorovinį auklėjimą, teisę dalyvauti kultūriniame gyvenime, naudotis mokslo pažangos laimėjimais, autoriaus teisių apsauga, mokslo tyrimų ir kūrybinės veiklos laisvę ir kt. (Birmontienė, 2022, p. 279).

Vykstant filosofijos ir prigimtinių bei pozityviosios teisės doktrinų raidai susiformavo šiuolaikinė žmogaus teisių ir laisvių samprata. Prigimtinių teisės doktrina vertina žmogaus teises kaip neatskiriamas nuo asmens teises, kurios vystėsi iš proto, Dievo valios ir žmogaus prigimties (Kelsen, 2002 cituota Birmontienė, 2022, p. 269). Tuo tarpu pozityvioji teisės doktrina vertina žmogaus teises kaip valstybės įtvirtintas įstatymuose ar kituose teisės aktuose (Birmontienė, 2022, p. 269). 1776 m. Amerikos nepriklausomybės deklaracija,

1789 m. Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija ir kiti pirmieji bei pagrindiniai žmogaus teisės įtvirtinantys dokumentai buvo grindžiami prigimtinių teisių sampratos nuostatomis. Prigimtinių žmogaus teisių doktrina atsispindi ir 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (toliau – Konstitucija). Pavyzdžiui, Konstitucijos 18 straipsnyje yra įtvirtinta, jog žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Nors šiame Konstitucijos straipsnyje nėra įvardytos konkrečios prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės, o jos numatytos kituose Konstitucijos straipsniuose (jų dalyse), šiame straipsnyje iš esmės yra įtvirtintas žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas. Remiantis 1998 m. gruodžio 9 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimu, „prigimtinis žmogaus teisių pobūdis reiškia, kad jos yra neatskiriamos nuo individo, nesusietos nei su teritorija, nei su tauta. Prigimtines teises žmogus turi nepriklausomai nuo to, ar jos yra įtvirtintos valstybės teisės aktuose, ar ne. Šias teises turi kiekvienas žmogus, tai reiškia, kad jas turi ir geriausieji, ir blogiausieji žmonės“ (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas). Konstitucinis žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimas reiškia, kad jų įgyvendinimas negali priklausyti nuo nepagrįstų valstybės institucijų, pareigūnų ar kitų asmenų sprendimų ir negali būti nustatyta tvarka, ribojanti šias teises ir laisves be teisėto pagrindo. Šis pripažinimas ypač aktualus nuteistiesiems, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę. Svarbu paminėti, jog jei žmogaus teisė ir laisvė yra įtvirtinta Konstitucijoje, tai nesuponuoja, kad ji būtinai laikytina prigimtine, todėl tam tikros Konstitucijoje numatytos žmogaus teisės ir laisvės pažeidimas nebūtinai reiškia, kad pažeistas ir minėtas Konstitucijos 18 straipsnyje apibrėžtas žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas.

Tačiau žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas gali būti ribojamas – to minėtas principas iš esmės nepaneigia. 2004 m. gruodžio 29 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime konstatuota, jog remiantis Konstitucija, žmogaus konstitucinių teisių ir laisvių įgyvendinimas gali būti ribojamas, jeigu laikomasi tam tikrų sąlygų – ribojimas turi būti daromas įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje tam, kad apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves, taip pat Konstitucijoje įtvirtintas vertybes bei konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais negali būti paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; turi būti laikomasi konstitucinio proporcingumo principo (Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas). Nustatant atsakomybę įstatymu ir jos įgyvendinimą, būtina išlaikyti pusiausvyrą tarp visuomenės ir asmens interesų, siekiant išvengti nepagrįsto asmens teisių ribojimo. Vadovaujantis šiuo principu, įstatymai gali apriboti asmens teises tik tiek, kiek yra būtina viešajam interesui apsaugoti, o tarp pasirinktų priemonių ir teisėto

bei visuotinai svarbaus tikslo turi būti užtikrintas pagrįstas santykis. Siekiant šio tikslo, turi būti taikomos priemonės, kurios yra pakankamos, tačiau nevaržo asmens teisių labiau, nei yra būtina (Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas). Toks reikalavimas, be kita ko, reiškia, kad įstatymų leidėjas turi nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris leistų pakankamai individualizuoti šių teisių apribojimus. Kitaip tariant, įstatymo numatytos ribojančios priemonės turi sudaryti galimybę įvertinti kiekvieno asmens individualią padėtį ir, atsižvelgiant į visas reikšmingas aplinkybes, taikyti proporcingas bei individualizuotas konkrečias tam asmeniui taikytinas ribojančias jo teises priemones (Gutauskas, 2023, p. 94). Papildomai, jokia pagrindinė žmogaus teisė negali būti ribojama kitaip nei įstatymu – aukščiausios juridinės galios aktu, kuris turi atitikti Konstituciją, o įstatyme aiškiai ir konkrečiai turi būti nustatyti žmogaus teisių ribojimo tikslas, pagrindai, sąlygos ir apimtys, kad nekiltų neaiškumų, kurie leistų šias funkcijas perkelti vykdomajai ar teisminei valdžiai pagal jų nuožiūrą (Gutauskas, 2023, p. 93). Taigi, tik esant tam tikroms sąlygoms kai kurios asmens konstitucinės teisės, kurios nepriskirtinos prie absoliučių teisių, gali būti ribojamos. Būtent pagal galimybes riboti teises, jas galima skirstyti į absoliučiai neribojamas, pavyzdžiui, kankinimo ir žiaurių bausmių taikymo draudimas, kuris yra aktualus bausmių vykdymui, ir į teises, kurios tam tikromis sąlygomis galėtų būti ribojamos, pavyzdžiui, teisė į laisvę ar teisė į informaciją (Birmontienė, 2022, p. 281).

Bausmių vykdymo teisės teorijoje nuteistųjų teisės ir pareigos dažniausiai kvalifikuojamos į konstitucines, kurios numatytos Konstitucijoje, ir įstatymines, kurios numatytos įstatymuose; taip pat į bendrąsias ir specialiąsias. Bendrosiomis laikomos tos teisės ir pareigos, kurias turi visi nuteistieji (pavyzdžiui, teisė kreiptis su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais į bausmės vykdymo ar kitą valstybės ar savivaldybės instituciją ar įstaigą, pareigūną, visuomeninę ar tarptautinę organizaciją, taip pat kitas įmones, įstaigas ar organizacijas, ir kt.), o specialiosiomis – kurias turi tik tam tikromis bausmėmis nuteisti asmenys (pavyzdžiui, teisė į ilgalaikį pasimatymą turi tik nuteistieji laisvės atėmimo bausme ir kt.) (Švedas, 2013, p. 305). Nuteistųjų teisės ir laisvės bausmių vykdymo teorijoje dar gali būti skirstomos į absoliučias ir sąlygines (šios gali dar būti vadinamos teisėtais interesais ar lūkesčiais). Absoliučiomis yra laikomos tokios teisės ir laisvės, kurių įgyvendinimas ar pasinaudojimas jomis priklauso išskirtinai tik nuo nuteistojo valios (pavyzdžiui, nuteistojo arešto bausme gauti nustatytą maitinimą ir kt.), o sąlyginėmis – kurių įgyvendinimas ar pasinaudojimas jomis priklauso ne tik nuo nuteistojo valios, bet ir nuo jo elgesio bausmės atlikimo metu, kurį įprastai vertina bausmę vykdanči institucija, įstaiga arba pareigūnas (pavyzdžiui, nuteistojo laisvės atėmimo bausme teisė į trumpalaikę išvyką į namus ir kt.) (Švedas, 2013, p. 306).

Taigi, žmogaus teisės yra įgimos ir universalios teisės, kurias turi kiekvienas asmuo dėl to, kad jis yra žmogus. Jos užtikrina asmens orumą ir laisvę, nepriklausomai nuo rasės, lyties, tautybės ar kitų savybių. Valstybės atsakomybė – užtikrinti šių teisių apsaugą ir apsaugoti žmones nuo valdžios piktnaudžiavimo galia. Žmogaus teisės apima pilietines, politines, socialines, ekonomines ir kultūrines teises, kaip teisė į gyvybę, teisingą teismą, žodžio laisvę, švietimą ir sveikatos priežiūrą. Jos gali būti ribojamos tik esant teisėtoms priežastims, pavyzdžiui, norint apsaugoti kitų asmenų teises, tačiau neturėtų būti nepagrįstai ribojamos, ypač vien dėl to, jog asmuo atlieka laisvės atėmimo bausmę.

3. Žmogaus teisių užtikrinimo problemos, kurios kyla vykstant laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje

Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) 2016 m. birželio 14 d. sprendime byloje *Biržietis prieš Lietuvą* pakartotinai pažymėjo EŽTT 2007 m. gruodžio 4 d. byloje *Dickson prieš Jungtinę Karalystę* išnagrinėtą principą, jog kaliniai ir toliau turi visas pagrindines teises ir laisves, kurios įtvirtintos Konvencijoje, išskyrus teisę į laisvę, kai teisėtai paskirtas laisvės atėmimas remiantis Konvencijos 5 straipsnyje nurodytais pagrindais (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. gruodžio 4 d. sprendimas; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. birželio 14 d. sprendimas). Vien aplinkybė, kad asmuo atlieka laisvės atėmimo bausmę, nereiškia, jog jis netenka kitų savo teisių pagal Konvenciją. Pavyzdžiui, su kaliniais negalima netinkamai elgtis, jiems skirti nežmoniškas ar žeminančias bausmes, laikyti juos žiauriomis sąlygomis, prieštaraujančiomis Konvencijos 3 straipsniui, kuris numato, kad niekas negali būti kankinamas, patirti nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį arba būti taip baudžiamas (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. vasario 4 d. sprendimas). Jie vis dar turi teisę į privataus gyvenimo gerbimą, teisę į saviraiškos laisvę, teisę praktikuoti savo tikėjimą, teisę į susirašinėjimo slaptumo gerbimą, teisę sudaryti santuoką ir kt. (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. lapkričio 12 d. sprendimas; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. gruodžio 11 d. sprendimas). Tam tikromis įkalinimo sąlygomis, atsižvelgiant į saugumo reikalavimus bei nusikalstamumo prevenciją, tam tikri šių teisių apribojimai gali būti pateisinami, tačiau jie turi būti individualiai pagrįsti kiekvienu konkrečiu atveju (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. birželio 14 d. sprendimas). Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygos turi būti tokios, kad visiems asmenims, kuriems atimta laisvė, nepriklausomai nuo paskirtos bausmės trukmės, būtų užtikrintas humaniškas elgesys, jie nebūtų žeminami, taip pat nebūtų nepagrįstai ribojamos kitos teisės (Konstitucinio Teismo 2024 m. birželio 4 d. nutarimas). Tačiau nuteistieji vis tiek itin dažnai patiria įvairių teisių suvaržymus ar pažeidimus, kurie nėra tiesiogiai susiję su laisvės atėmimo bausme. Pagal 2024 metais Seimo kontrolierių gautų skundų problematiką, 26,5 proc. sudarė skundai dėl nuteistųjų ir suimtųjų teisių (gauti 453 skundai, tai yra 116 skundų daugiau nei 2023 m.) (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 2025, p. 7)

3.1. Sveikatos priežiūros prieinamumas įkalinimo įstaigose

Kalintys asmenys turi turėti prieigą prie medicininio gydymo ir prevencinių priemonių,

nepatiriant diskriminacijos dėl jų teisinės padėties (United Nations Office on Drugs..., 2013, p. 5). Teisė į sveikatą yra teisė, įtvirtinta tarptautiniuose teisės aktuose, taip pat tarptautinėse taisyklėse, gairėse, rekomendacijose ir konvencijose. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 35 straipsnyje yra nurodyta, jog kiekvienas turi teisę į profilaktinę sveikatos priežiūrą ir teisę į gydymą nacionalinių teisės aktų ir praktikos nustatyta tvarka (Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija..., 2016). Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 12 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad valstybės, pasirašiusios šį paktą, pripažįsta kiekvieno žmogaus teisę turėti kuo geriausią fizinę ir psichinę sveikatą. Papildomai, priemonės, kurių valstybės imasi šiai teisei visiškai įgyvendinti, turi apimti tam tikras priemones, kurių reikia siekiant užtikrinti, pavyzdžiui, epideminių, endeminių, profesinių bei kitokių ligų profilaktiką, gydymą ir kontrolę; taip pat kad būtų sudarytos sąlygos, užtikrinančios visiems medicinos paslaugas ir medicininę priežiūrą susirgus, ir kt. (Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių..., 2002). Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 25 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad kiekvienas turi teisę į savo ir savo šeimos sveikatą ir gerovei pakankamą gyvenimo lygį, įskaitant sveikatos priežiūrą (Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 2006). Atnaujintų Europos kalėjimų taisyklių, kurios patvirtintos Europos Tarybos Ministrų komiteto 2020 m. liepos 1 d. rekomendacija Nr. R(2006)2-rev (toliau – Atnaujintos Europos kalėjimų taisyklės) 40 punkte numatyta, kad medicinos paslaugos kalėjimuose turėtų būti organizuojamos glaudžiai bendradarbiaujant su bendrosios visuomenės ar nacionalinės sveikatos priežiūros sistema; kaliniai turi turėti galimybę naudotis valstybės sveikatos priežiūros paslaugomis be diskriminacijos dėl jų teisinės padėties; kaliniams turi būti suteiktos visos būtinos medicininės, chirurginės ir psichiatrinės paslaugos, įskaitant tas, kurios yra prieinamos už bausmės atlikimo vietos ribų (Rekomendacija Nr. R(2006)2-rev, 2020).

Ši teisė yra įtvirtinta ir Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose. Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus. Kalintiems asmenims nėra taikomos jokios išimtys, susijusios su šia teise – Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo 6 straipsnio 4 dalies 22 punktas nurodo, jog apdraustaisiais, kurie draudžiami valstybės lėšomis (išskyrus asmenis, kurie privalo mokėti privalomojo sveikatos draudimo įmokas arba už kuriuos šios įmokos yra mokamos įstatyme numatytais atvejais), yra laikomi suimtieji ir nuteistieji, atliekantys arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes (Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas, 1996). BVK 90 straipsnyje įtvirtintos nuostatos dėl arešto ir laisvės atėmimo bausmės atliekančių nuteistųjų asmens sveikatos priežiūros. Nuteistiesiems, atliekantiems bausmę uždaro, pusiau atviro ar atviro tipo

įstaigose, sveikatos priežiūros paslaugos teikiamos vadovaujantis sveikatos apsaugos ir teisingumo ministrų nustatyta tvarka. Pirminio lygio ambulatorinės paslaugos šiems asmenims teikiamos pačiose bausmės atlikimo vietose – šių paslaugų teikimą užtikrina laisvės atėmimo vietų įstaigos sveikatos priežiūros padaliniai, išskyrus numatytas išimtis. Antrinio ir tretinio lygio sveikatos paslaugos teikiamos arčiausiai esančiose ir atitinkamas paslaugas galinčiose suteikti valstybės, savivaldybių ar, jei reikia, privačiose įstaigose. Atviro tipo įstaigose esantys nuteistieji, išskyrus turinčius drausmines nuobaudas, sveikatos priežiūrą gauna pagal bendrą teisinį reguliavimą valstybės arba savivaldybių gydymo įstaigose, o tuo tarpu turintys teisę išvykti iš bausmės atlikimo vietos be palydos – ir privačiose.

Teisė į sveikatą apima teisę gauti medicininį gydymą ir prevencines priemones, taip pat teisę į sveikatos priežiūros standartus, kurie būtų bent jau tokie patys, kaip ir gyvenant laisvėje. Prieiga prie sveikatos paslaugų kalėjimuose turėtų atitikti medicininės etikos standartus, nacionalinius standartus, rekomenduojamas gaires ir kontrolės mechanizmus. Apsauga ir sveikatos skatinimas kaliniams gali apimti ne tik ligų nustatymą ir gydymą, bet ir higienos, mitybos, galimybės užsiimti prasminga veikla, poilsio ir sporto bei kitus klausimus (United Nations Office on Drugs..., 2013, p. 5).

Sveikatos priežiūra vykdančią laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje yra viena iš pagrindinių žmogaus teisių apsaugos problemų. Visų pirma, visame pasaulyje žmogaus imunodeficitinio viruso (toliau – ŽIV), kitų lytiškai plintančių infekcijų, hepatito B ir C bei tuberkuliozės paplitimas tarp nuteistųjų, kurie atlieka laisvės atėmimo bausmę kalėjimuose, yra nuo 2 iki 10 kartų didesnis, o kai kuriais atvejais gali būti net iki 50 kartų didesnis nei laisvėje gyvenančių asmenų. ŽIV rodikliai yra ypač aukšti tarp laisvės atėmimo bausmę atliekančių moterų (United Nations Office on Drugs..., 2013, p. 1). Tam įtakos turi socialinis pažeidžiamumas gyvenant dar laisvėje, švirkščiamųjų narkotikų vartojimas, seksualinis išnaudojimas ir prievarta, auskarų vėrimas bei tatuiruočių darymas nesteriliomis priemonėmis jau pačiose laisvės atėmimo bausmės atlikimo vietose. Rizikos kyla ne tik kalintiems asmenims, bet ir kalėjimų darbuotojams, jų šeimoms bei visai visuomenei. Tačiau kalėjimuose itin dažnai trūksta prieigos prie ŽIV prevencijos, gydymo ir priežiūros programų. Tik nedaugelis šalių išskiria tai kaip aktualią problemą ir vykdo susijusių prevencinių priemonių įgyvendinimą, todėl ši problema aktuali ir Lietuvoje.

2023 m. gegužės 2 d. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos ataskaitoje Nr. NKP-2023/1-2 „Dėl hepatito B, hepatito C, tuberkuliozės, ŽIV/AIDS ir lytiškai plintančių infekcijų prevencijos ir šių ligų gydymo prieinamumo laisvės atėmimo bausmės atlikimo vietose“ (toliau – Ataskaita Nr. NKP-2023/1-2) konstatuota, jog pastebėjus galimus

narkotikų vartojimo požymius – tokius kaip subadytos venos, elgesio pokyčiai ar kiti išoriniai ženklai – sveikatos priežiūros skyrių specialistai gali inicijuoti apsvaigimo patikrinimą bei pasiūlyti nuteistajam kreiptis į psichologą (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 2023, p. 23). Tačiau taip pat pažymėta, jog dėl didelio darbo krūvio ir sveikatos personalo trūkumo specialistams sunku tinkamai suteikti visą reikalingą informaciją apie narkotikų vartojimo žalą sveikatai, infekcinių ligų riziką ar galimybes dalyvauti gydymo ir reabilitacijos programose, kurios skatina sveiką gyvenimo būdą. Papildomai, nustačius, jog nuteistasis yra apsvaigęs nuo narkotinių medžiagų, gydytojai tą patvirtinantį dokumentą įtraukia į nuteistojo ligos istoriją, tačiau papildomi (neplaniniai) tyrimai dėl kraujo keliu plintančių infekcijų narkotines medžiagas švirkščiamuoju būdu vartojusiems nuteistiesiems nėra atliekami. Tuo tarpu nuteistieji teigia, kad užsikrėtus infekcine liga po nesterilaus švirkšto naudojimo, darbuotojai nesiima jokių priemonių infekcijos šaltiniui ar kontaktų grandinei nustatyti. Pavyzdžiui, nors Marijampolės kalėjimo pareigūnai tvirtino, jog infekcijų plitimo kelių identifikavimas yra sveikatos priežiūros specialistų atsakomybė, dalis specialistų patvirtino, kad net ir nustačius ŽIV infekcijos atvejį įstaigoje, nei jie, nei pareigūnai nesiima veiksmų nustatyti infekcijos šaltinio, infekcijos plitimo kelių ar galimų kontaktinių asmenų su užsikrėtusiuoju (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 2023, p. 23).

Europos Komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (toliau – CPT) savo 2019 m. birželio 25 d. paskelbtoje ataskaitoje, kuri buvo parengta po 2018 m. vizito Lietuvoje, išreiškė rimtą susirūpinimą dėl plačiai paplitusio narkotikų vartojimo laisvės atėmimo vietose ir su tuo susijusio smurto, bauginimo bei išnaudojimo tarp kalinių. CPT atkreipė dėmesį į didelę riziką, kad atliekant laisvės atėmimo bausmę nuteistieji gali išsivystyti priklausomybę nuo narkotinių medžiagų ar užsikrėsti ŽIV ir hepatitu C, ypač naudojantis bendromis švirkštimosi priemonėmis. CPT pažymėjo, jog sudėtingiausia situacija buvo fiksuota Marijampolės pataisos namuose (dabar Lietuvos kalėjimų tarnybos Marijampolės kalėjimas), Alytaus pataisos namuose (dabar Lietuvos kalėjimų tarnybos Alytaus kalėjimas) ir Pravieniškių pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje (dabar Lietuvos kalėjimų tarnybos Pravieniškių 1-asis kalėjimas) (Report to the Lithuanian Government..., 2019, p. 25). Šiose įstaigose narkotinės medžiagos buvo lengvai pasiekiamos, opioidų pakaitinė terapija nebuvo taikoma, o žalos mažinimo priemonės, tokios kaip švirkštų ar adatų keitimo programos bei prezervatyvų platinimas, iš viso nebuvo įgyvendinamos. Alytaus kalėjime 2017 m. buvo fiksuoti 58 nauji ŽIV atvejai, kol tuo tarpu nuo 2015 m. sausio mėn. iki 2016 m. rugsėjo mėn. – 21 naujas ŽIV atvejis (Report to the Lithuanian Government..., 2019, p. 4).

CPT 2024 m. liepos 18 d. paskelbtoje ataskaitoje, parengtoje po 2024 m. vasario mėn. vizito Lietuvoje, pažymėjo, jog narkotines medžiagas švirkščiamuoju būdu vartojančių nuteistųjų teigimu, jie dalijasi adatomis su kitais nuteistaisiais ir sterilizuoja jas plovimo priemonėmis – vandeniu ir indų plovikliu. Nuteistieji nurodė, kad adatas ir švirkštus gauna vogdami juos iš sveikatos priežiūros skyrių ir ligoninių arba gamindamiesi patys iš tušinukų. CPT nuomone, tokia situacija kelia didelę infekcinių ligų perdavimo riziką; ši problema ypač aktuali Alytaus kalėjime, kuriame vizito metu buvo laikomi 134 iš 197 Lietuvoje esamų nuteistųjų užsikrėtusių ŽIV (be to, Alytaus kalėjime 2005 m. jau buvo nustatytas ŽIV protrūkis, kai per vienerius metus buvo nustatyti 308 nauji atvejai, taip pat kaip ir minėta prieš tai, pastebėtas naujų atvejų augimas ir 2017 m.) (Report to the Lithuanian Government..., 2024, p. 19). Tokia padėtis kelia grėsmę nuteistųjų sveikatai ir net gyvybei. Ataskaitoje Nr. NKP-2023/1-2 nurodyta, kad patikrintose laisvės atėmimo vietose sterilūs švirkštai ir adatos nuteistiems nėra dalinami, nepaisant rekomendacijų, kadangi remiantis kelių kalbintų pareigūnų teigimu, vis dar vyrauja požiūris, jog narkotines medžiagas vartoti bausmės atlikimo vietose yra griežtai draudžiama, o šių priemonių dalinimas paskatintų nuteistuosius tai daryti (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 2023, p. 21). Darbo autoriaus nuomone, toks požiūris ir rekomendacijų nepaisymas prisideda prie teisės į sveikatos priežiūrą apribojimo.

Kita svarbi su sveikatos priežiūra susijusi problema vykdant laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje yra netinkamas asmens sveikatos priežiūros paslaugų organizavimas. Atnaujintų Europos kalėjimų taisyklių 41 punkte numatyta, jog kiekvienoje įkalinimo įstaigoje turi dirbti bent vienas kvalifikuotas bendrosios praktikos gydytojas; turi būti užtikrinta, kad bet kuriuo metu esant skubiam atvejui kvalifikuotas gydytojas būtų pasiekiamas nedelsiant; kiekvienam nuteistajam turi būti prieinamos kvalifikuotų odontologų ir oftalmologų paslaugos, ir kt. Tačiau šios nuostatos praktikoje nėra įgyvendintos, laisvės atėmimo vietos dažnai susiduria su medicinos personalo trūkumu – pavyzdžiui, patikrinimo metu, Alytaus kalėjimo Pirminės asmens sveikatos priežiūros skyriuje buvo patvirtintos 13,05 pareigybės, iš kurių užimtose buvo 11,55 – trūko 0,5 vidaus ligų gydytojo ir 1 bendrosios praktikos slaugytojo pareigybių; Marijampolės kalėjime trūko 0,5 odontologo padėjėjo arba burnos priežiūros specialisto pareigybės; Pravieniškių 1-ajame kalėjime – 0,5 paramediko, 0,5 vidaus ligų gydytojo, 0,25 šeimos gydytojo, 0,25 gydytojo odontologo, 5 bendrųjų praktikos slaugytojų ir 0,75 odontologo padėjėjo arba burnos priežiūros specialisto pareigybės (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 2023, p. 7-8). Pažymėtina, jog naktimis budinčio asmens sveikatos priežiūros skyriaus darbuotojo nebuvo nė vienoje iš tikrintų įstaigų; taip pat nuteistieji skundėsi dėl ilgo laukimo, kad patektų pas odontologą

ar kitą sveikatos specialistą, netinkamo vaistų skyrimo (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 2023, p. 10).

CPT 2023 m. vasario 23 d. paskelbtoje ataskaitoje, parengtoje po 2021 m. gruodžio mėn. vizito Lietuvoje, taip pat akcentuotas didelis medicinos personalo trūkumas Laisvės atėmimo vietų ligoninėje, dėl kurio buvo uždarytas terapijos skyrius. Kritikuotinas slaugytojų skaičiaus sumažėjimas, nepaisant to, kad po 2018 m. vizito CPT rekomendavo gerokai padidinti slaugytojų kiekį. Papildomai, kaip ir ankstesnio CPT vizito metu, naktimis kalėjimuose nebuvo nei slaugytojų, nei kitų tinkamą medicininę kvalifikaciją turinčių asmenų (Report to the Lithuanian Government..., 2023, p. 30-31).

Tuo tarpu teismų praktikoje pažymimi atvejai, kai dėl netinkamo asmens sveikatos priežiūros paslaugų organizavimo kilo neigiamų padarinių nuteistiesiems – nebuvo laiku vykdytas paskirtas gydymas, trūko vaistų ar kitų priemonių tinkamai sveikatos priežiūrai užtikrinti. Pavyzdžiui, byloje *Urbonavičius prieš Lietuvą* pareiškėjas teigė, jog atsakovas neužtikrino jam galimybės naudoti jo gydytojo rekomenduotą pastovaus teigiamo slėgio kvėpavimo takuose palaikymo aparatą dėl nustatytos miego apnėjos. EŽTT byloje pabrėžė, jog „valstybė privalo užtikrinti, kad asmuo kardomajame kalinime būtų laikomas tokiomis sąlygomis, kurios yra suderinamos su pagarba žmogiškajam orumui, kad laisvės atėmimo bausmės vykdymo tvarka ir būdas nesukeltų jam kančios ir nepatogumų, kurių intensyvumas viršytų neišvengiamą kardomajam kalinimui būdingą kančios lygį, ir kad atsižvelgiant į praktinius įkalinimo reikalavimus jo sveikata ir gerovė būtų tinkamai užtikrintos“. Teismo vertinimu, nuteistojo apžiūra pas gydytoją ir tam tikro gydymo paskyrimas savaime nesuponuoja išvados, kad buvo suteikta tinkama medicinos pagalba; taip pat valstybė privalo užtikrinti, kad tais atvejais, kai to reikalauja asmens sveikatos būklė, diagnozė ir gydymas turėtų būti atliekami laiku, o sveikatos priežiūra – teikiama nuosekliai ir sistemiškai, apimant išsamų gydymo planą, orientuotą ne tik į ligos gydymą, bet ir į būklės pablogėjimo prevenciją. Papildomai, turi būti užtikrinta, kad nuteistajam būtų sudarytos būtinos sąlygos faktiškai laikytis paskirto gydymo (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2019 m. gegužės 21 d. sprendimas).

Nepakankamas teisės į sveikatos priežiūrą užtikrinimas buvo nustatytas ir EŽTT byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą*, kurioje išryškėjo, jog tokie pažeidimai yra ne vienkartiniai ir gali būti laikomi įrodymu apie sisteminius trūkumus kalėjimų sistemoje, taip pat pradėtos komunikuoti naujos peticijos supaprastinta tvarka, kuriose atsižvelgiant į šios bylos praktiką, EŽTT šalims iš karto siūlo sudaryti taikius susitarimus pagal EŽTT pasiūlytas kompensacijų sumas. Teismas išreiškė abejonę, ar nuteistųjų sveikatai nekenkia tokios sąlygos, kai jie laikomi įstaigoje, nors ir vadinamoje ligonine, tačiau kuri neturi higienos

paso, jos dušai, tualetai ir kitos patalpos nėra tinkamai valomos ir dezinfekuojamos, o pacientai priversti praustis duše kartu su kitais pacientais, sergančiais atviros formos tuberkulioze bei psichinėmis ligomis (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. gegužės 2 d. sprendimas).

Panašūs pažeidimų atvejai fiksuoti ir nacionalinėje teismų praktikoje, pavyzdžiui, kai nuteistiesiems tam tikrą laikotarpį nebuvo duodami gydytojo paskirti vaistai (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. lapkričio 24 d. nutartis; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. gruodžio 15 d. nutartis; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. vasario 18 d. nutartis; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. birželio 17 d. nutartis;); kai nuteistajam nebuvo sudaryta galimybė su savimi pasiimti jam paskirtų ir privalomų vartoti nepertraukiamai vaistų, kai jis buvo patalpintas į atskiras patalpas nuobaudai atlikti (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. birželio 7 d. nutartis).

Galiausiai, psichologinės pagalbos neprieinamumas laisvės atėmimo įstaigose yra itin reikšminga problema, susijusi su sveikatos priežiūra. Nuteistieji yra pažeidžiamoje rizikos grupėje dėl patiriamo smurto tarp nuteistųjų, seksualinės prievartos, priklausomybių nuo narkotinių medžiagų, taip pat pačios laisvės atėmimo bausmės specifikos. Laisvės atėmimas gali reikšti ne tik laisvės praradimą, bet ir šeimos bei socialinės paramos netekimą, baimę patirti fizinę ar seksualinę prievartą, netikrumą ir baimę dėl ateities, gėdos ir kaltės dėl padarytos nusikalstamos veikos jausmą ir baimę ar stresą, susijusį su blogomis kalėjimo aplinkos sąlygomis. Ilgainiui įkalinimas tampa papildomu streso šaltiniu dėl galimų konfliktų tarp kalinių, viktimizacijos, nusivylimo teisine sistema ar fizinio bei emocinio išsekimo (Pasaulio sveikatos organizacija, 2015, p. 11). Lietuvos laisvės atėmimo įstaigose nuo 2007 iki 2017 m. nusižudė 105 asmenys, o bandymų žudyti fiksuota 241 kartą (Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos..., 2023). Papildomai, atlikto empirinio tyrimo metu gauti rezultatai, kad beveik ketvirtadalis tyrime dalyvavusių nuteistųjų kada nors gyvenime yra bandę nusižudyti, o iš jų beveik pusė – tą bandė padaryti šio arba ankstesnio kalinimo metu (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 324-325).

Pažymėtina, kad 2023 m. Laisvės atėmimo vietų ligoninės Pirminės asmens sveikatos priežiūros skyriaus Psichikos centre buvo patvirtintos 24,75 pareigybės, o iš jų užimtose – 12,15 – trūko 2,5 gydytojo psichiatro, 8,25 psichikos sveikatos slaugytojo, 0,5 socialinio darbuotojo, 1,35 medicinos psichologo pareigybės. Visose tikrintose įstaigose patikrinimo metu paslaugas teikė asmenys, kurie buvo įdarbinti šiame centre, o atskiroms įstaigoms patvirtintų pareigybių nebuvo. Pažymėtina, jog patikrinimo metu Pravieniškių 1-ajame kalėjime nebuvo nei vieno vietoje dirbančio psichiatro (Lietuvos Respublikos Seimo

kontrolierių įstaiga, 2023, p. 9). Remiantis 2024 m. liepos 8 d. duomenimis, iš 52 numatytų psichologų etatų užimti buvo tik 13,5, o laisvi – 38,5 (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 2025, p. 49). Psichologinės pagalbos prieinamumas ir galimybės dalyvauti psichoterapijos užsiėmimuose yra ribotos dėl kvalifikuotų psichologų trūkumo. Pavyzdžiui, 2024 m. patikrinimo metu buvo nustatyta, jog Panevėžio kalėjime psichologinės būklės vertinimas buvo atliekamas tik naujai į kalėjimą atvykusioms nuteistosioms, o pakartotiniai vertinimai buvo atliekami tik tokiu atveju, jei buvo nustatyta, kad nuteistoji save žalojo ar bandė žudyti (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 2025, p. 89).

Apibendrinant, kalintiems asmenims turi būti užtikrinta teisė į sveikatos priežiūrą, nepriklausomai nuo jų teisinės padėties. Kalėjimuose turėtų būti teikiamos tinkamos medicininės paslaugos, įskaitant gydymą ir prevenciją, pagal nacionalinius ir tarptautinius standartus. Tačiau Lietuvoje kalėjimuose išlieka problemos dėl narkotikų vartojimo, infekcijų plitimo, paskirto gydymo laikymosi neužtikrinimo ir medicinos personalo trūkumo, kas kelia rimtą grėsmę kalinių sveikatai.

3.2. Nežmoniškas ir žeminantis elgesys

Kankinimas ir kitoks žiaurus, nežmoniškas ar žeminantis elgesys ar baudimas yra griežtai draudžiami tiek tarptautiniuose, tiek Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose. Vadovaujantis Jungtinių Tautų Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą 2 straipsnio 1 dalimi, prie šios konvencijos prisijungusios valstybės įsipareigoja imtis veiksmingų įstatymų leidybos, administracinių, teisminių ar kitokių priemonių, siekdamos užkirsti kelią kankinimui bet kurioje jų jurisdikcijai priklausančioje teritorijoje (Konvencija prieš kankinimą ar kitokį..., 2006). Pažymėtina, jog jokios išimtinės aplinkybės negali būti naudojamos kankinimui pateisinti, nepaisant to, ar tai būtų karo padėtis, ar karo, vidaus politinio nestabilumo grėsmė, ar paskelbta kokia kita nepaprastoji padėtis. Papildomai, remiantis šios konvencijos 16 straipsnio 1 dalimi, valstybės taip pat įsipareigoja užtikrinti, kad būtų užkirstas kelias kitoms žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar baudimo veikoms, kurios gali neprilygti kankinimui kaip apibrėžta 1 straipsnyje, tačiau yra vykdomos valdžios pareigūnų, kitų oficialias funkcijas atliekančių asmenų, arba vykdomos jiems kurstant, sutinkant ar tyliai pritariant, bet kurioje jų jurisdikcijoje priklausančioje teritorijoje. Panašios nuostatos yra numatytos jau minėtame Konvencijos 3 straipsnyje, Europos kalėjimų taisyklėse, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 7 straipsnyje, o nacionaliniu lygmeniu – Konstitucijos 21

straipsnio 3 dalyje (įtvirtintas žmogaus orumo gynimas įstatymu ir nuostata, jog draudžiama kankinti, žaloti, žiauriai su juo elgtis ar jį žeminti, taip pat taikyti nežmoniškas ar žeminančias bausmes); BK 100 straipsnyje (pažymėta, jog kankinimas laikomas sunkiausiu nusikaltimu žmogaus teisių atžvilgiu ir gali būti kvalifikuojamas kaip nusikaltimas žmoniškumui); BVK 10 straipsnyje (numatyta, jog draudžiama su nuteistaisiais elgtis žiauriai, nežmonišškai, žeminančiai ar diskriminuojamai); BVK 96 straipsnyje (įtvirtinta, kad nuteistojo žmogaus orumas ir teisės turi būti gerbiamos net ir taikant drausmines priemones).

Visų pirma, nuteistųjų kalinimo sąlygos turi nepažeisti Konvencijos 3 straipsnio ir nežeminti žmogaus orumo bei atitikti tarptautinius bei nacionalinius numatytus standartus. Europos kalėjimų taisyklių 18.1 papunktyje numatyta, jog nuteistiesiems skirtų patalpų, ypač miegamųjų, būklė turi užtikrinti pagarbą asmens orumui, ir, kiek įmanoma, privatumui, bei atitikti sveikatos ir higienos reikalavimus. Taip pat turi būti atsižvelgta į klimato sąlygas, ypatingą dėmesį skiriant gyvenamojo ploto dydžiui, kubinei oro talpai, apšvietimui, šildymui ir ventiliacijai. Visose patalpose, kuriose kaliniai gyvena, dirba ar susirenka langai turi būti pakankamo dydžio, kad esant natūraliam apšvietimui būtų įmanoma skaityti ar dirbti normaliomis sąlygomis; patalpos turi būti natūraliai vėdinamos (išskyrus tuos atvejus, kai įrengta tinkamai veikianti oro kondicionavimo sistema; dirbtinis apšvietimas turi atitikti nustatytus techninius reikalavimus; turi būti įdiegta aliarmo sistema, leidžianti kaliniams nedelsiant susisiekti su personalu (Europos kalėjimų taisyklių 18.2 papunktis). Nakties metu kaliniai turėtų būti paprastai laikomi atskirose kameroje (išskyrus tuos atvejus, kai apgyvendinimas su kitais kaliniais yra pageidautinas); kaliniai kartu gali būti apgyvendinami tik tada, kai yra užtikrinamos tinkamos sąlygos ir kaliniai gali sugyventi tarpusavyje; o jei kaliniai yra apgyvendinami kartu su kitais, jei įmanoma, turėtų turėti galimybę pasirinkti, su kuo būti apgyvendintiems (Europos kalėjimų taisyklių 18.5-18.7 papunkčiai). Europos kalėjimų taisyklių 19.1-19.7 papunkčiuose numatytos nuostatos, susijusios su higiena – visos įstaigos patalpos turi būti nuolat švarios ir tinkamai prižiūrimos; kaliniai turi turėti galimybę naudotis higieniškais sanitariniais įrenginiais, užtikrinančiais privatumą; turėtų būti įrengta tinkama įranga, leidžianti kiekvienam prausti klimato sąlygas atitinkančioje temperatūroje kasdien ar bent jau ne rečiau kaip du kartus per savaitę; kaliniai turėtų būti aprūpinti tualetu reikmenimis, valymo priemonėmis ir medžiagomis, o moterys – specialiomis higienos priemonėmis. Įdomu tai, kad 18.3 papunktyje įtvirtinta, kad specifiniai minimalūs reikalavimai, susiję su patalpų reikalavimais, išdėstytais 18.1-18.2 papunkčiuose, turėtų būti įteisinti valstybės įstatymuose, tačiau BVK jokių minimalių reikalavimų, pavyzdžiui, dėl gyvenamojo ploto

dydžio, nėra numatyta. Tokie reikalavimai įtvirtinti 2023 m. sausio 3 d. Lietuvos kalėjimų tarnybos direktoriaus įsakymu Nr. V-15 „Dėl didžiausio laisvės atėmimo vietose leidžiamų laikyti asmenų skaičiaus ir minimalaus ploto, tenkančio vienam asmeniui, nustatymo“. Remiantis šio įsakymo 1.2 papunkčiu, vienam asmeniui tenkantis minimalus plotas negali būti mažesnis negu: 3,1 m² – asmenims, atliekantiems bausmę pusiau atviro arba atviro tipo sąlygomis; 3,6 m² – asmenims, atliekantiems bausmę uždaro tipo sąlygomis; 4,1 m² – Kauno kalėjime laikomiems nepilnamečiams ir 7 m² – Pravieniškių 2-o kalėjimo atskirajame padalinyje, teikiančiame asmens sveikatos priežiūros paslaugas (išskyrus asmenims su negalia – 5 m²) (Dėl didžiausio laisvės atėmimo vietose..., 2023).

Kai uždaroje erdvėje praleidžiami ilgi metai, vienomis svarbiausių sąlygų tampa gyvenamasis plotas ir patalpos tūris, kuris tenka vienam gyventojui, bei patalpoje gyvenančių asmenų skaičius. Šie kriterijai yra svarbūs vertinant, ar asmens kalinimas tam tikro dydžio ir tūrio patalpoje su tam tikru skaičiumi kitų kalinių nėra kankinantis, nežmoniškas ar žeminantis orumą elgesys bei baudimas pagal Konvencijos 3 straipsnį (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 47). EŽTT byloje *Karalevičius prieš Lietuvą* nurodė, jog ypatingai mažas gyvenamasis plotas yra esminis faktorius analizuojant kalinimo sąlygų atitikimą Konvencijos 3 straipsniui. Pagal EŽTT praktiką, kad elgesys būtų laikomas netinkamu ir patektų į Konvencijos 3 straipsnio reguliavimo sritį, jis turi pasiekti tam tikrą minimalų žiaurumo lygį. Šio lygio vertinimas yra reliatyvus ir priklauso nuo visų bylos aplinkybių, tokių kaip elgesio trukmė, jo fizinis ir psichinis poveikis, o taip pat tam tikrais atvejais atsižvelgiama į nukentėjusiojo lytį, amžių ir sveikatos būklę. Be to, vertinant, ar elgesys yra žeminantis orumą pagal Konvencijos 3 straipsnį, teismas įvertina, ar elgesio tikslas buvo pažeminti asmenį ir ar jis neigiamai paveikė nukentėjusįjį nesuderinamu su Konvencija būdu (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas). Remiantis EŽTT praktika, dažniausiai laikoma, kad minimalus žiaurumo lygis netinkamu elgesiu buvo pasiektas, kai yra padaromi kūno sužalojimai arba sukeltos didelės fizinės ar dvasinės kančios. Tačiau ir kai tokių sužalojimų ar kančių nėra sukelta, jei elgesiu asmuo žeminamas ar niekinamas parodant nepagarbą žmogaus orumui ar jį sumenkinant, arba tai jam sukelia baimės, sielvarto ar nepilnavertiškumo jausmus, galinčius palaužti asmens moralinį ir fizinį atsparumą, toks elgesys taip pat gali būti pripažintas žeminančiu ir pateikti į Konvencijos 3 straipsniu nustatyto draudimo taikymo sritį. Kai kuriais atvejais perpildymas buvo toks didelis ir nuteistiesiems buvo skirta mažiau nei po 3 m² gyvenamojo ploto, tuomet teismas savaime suteikė pagrindo konstatuoti Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą. Tačiau svarbu paminėti, jog teismas kol kas nenustatė, kiek erdvės turėtų būti suteikta vienam nuteistajam, kadangi didelę reikšmę įkalinimo sąlygų vertinimui turi tokie

veiksniai kaip įkalinimo trukmę, galimybę pasivaikščioti lauke, fizinė ir psichinė įkalinimo būklė ir kt. (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. gegužės 2 d. sprendimas).

Pažymėtina, jog CPT pateikė minimalaus asmeninio gyvenamojo ploto standarto kalinimo įstaigas rekomendacijas – 6 m² vienam asmeniui individualioje kameroje (neįskaitant sanitarinio mazgo), ne mažiau 4 m² vienam asmeniui daugiavietėse kamerose (neįskaitant visiškai atskirto sanitarinio mazgo; tarp sienų turi būti ne mažesnis negu 2 m atstumas, o aukštis tarp grindų ir lubų turi būti ne mažesnis negu 2,5 m (CPT, 2015, p. 1). Tačiau tiek šios, tiek Europos kalėjimų taisyklėse nustatytos rekomendacijos pažeidžiamos itin dažnai. Apklausus pačius įkalintus asmenis, ar kalinimo sąlygos Lietuvoje yra pakankamai geros, tik 2,9 proc. įkaltintųjų sutiko su šia nuomone, 20,2 proc. manė, jog jų įstaigoje sąlygos yra pakankamai geros, bet taip yra ne visose įstaigose, 57,7 proc. apklaustųjų teigė, teigė, kad kalinimo sąlygos Lietuvoje yra blogos, o 17,8 proc. – kad kalinimo sąlygos yra blogos jų įstaigoje, tačiau taip yra ne visose įstaigose (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 56-57).

2023 m. CPT ataskaitoje užfiksuota, jog patikrinimų metu Alytaus ir Pravieniškių kalėjimuose dalis patalpų buvo uždarytos rekonstrukcijai, tačiau patalpos, kurios dar laukė rekonstrukcijos, buvo ypač apgailėtinos būklės, kaliniai skundėsi erkučių ir tarakonų problema. Marijampolės kalėjime nerenovuotos patalpos taip pat fiksuotos kaip apleistos, dalis jų nebuvo pakankamai šildomos, vėlgi akcentuota erkučių ir tarakonų problema. Tačiau ypač didelį susirūpinimą CPT kėlė laikino sulaikymo kameros Marijampolės kalėjime, kuriose kaliniai įprastai laikinai izoliuojami iki 48 valandų, bet pasitaiko ir atvejų, kai kameros naudojamos kalinių laikymui iki 30 dienų už tam tikras nuobaudas. CPT šias patalpas apibūdino kaip itin apgailėtinos būklės, kurioms būdingos žiaurios ir žeminančios sąlygos – tarp sienų 1,1 m atstumas, o grindų kampe skylė, naudojama kaip tualetas ir kurią reikėjo uždengti, kad į ją nepatektų žiurkės (Report to the Lithuanian Government..., 2023, p. 26-27). Papildomai, Marijampolės kalėjimo sveikatos patikrinimo patalpoje rastas metalinis narvas, kuriame, kaip teigiama, kaliniai būdavo laikomi medicininių konsultacijų metu. Nors CPT pripažįsta, kad tam tikrais atvejais gali būti būtina taikyti specialias saugumo priemones, tačiau sistemingas kalinių laikymas narve ar grotuotose vietose medicininių procedūrų ar konsultacijų metu pažeidžia kalinių orumą, suponuoja žeminančias sąlygas, trukdo tinkamai vystyti gydytojo ir paciento santykiui ir gali kliudyti objektyvių medicininių išvadų nustatymui (Report to the Lithuanian Government..., 2023, p. 31).

Pažeidimai taip pat fiksuojami tiek nacionalinėje, tiek tarptautinėje teismų praktikoje – 2023 m. duomenimis, dėl žalos atlyginimo kreipėsi 275 pareiškėjai ir jiems iš viso buvo

sumokėta 751 536 eurų žalos atlyginimo, iš jų 219 pareiškėjų kreipėsi būtent dėl netinkamų kalinimo sąlygų (jiems išmokėta 122 292 eurai) (Sakalauskas, 2024a, p. 152). 2023 m. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika rodo, jog žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo bylos išlieka tarp dažniausiai administraciniuose teismuose nagrinėjamų ginčų. Kaip ir ankstesniais metais, didžioji dalis šioje srityje kylančių ginčų buvo susijusi su netinkamomis suėmimo ar kalinimo sąlygomis – pareiškėjai įprastai skundėsi dėl per mažo gyvenamųjų patalpų ploto ir prastų higienos sąlygos, neužtikrinamo privatumo ir kt. (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo..., 2024, p. 67).

Svarbu paminėti, jog nors dažniausiai Lietuvoje Konvencijos 3 straipsnio pažeidimai susiję su prastomis kalinimo sąlygomis, šis straipsnis neretai pažeidžiamas ir dėl saugumo neužtikrinimo. Daugeliui įkalinimo įstaigų vis dar nepavyksta užtikrinti humaniškų sąlygų, todėl kalėjimuose netrūksta nepasitenkinimo, įtampos, konfliktų dėl erdvės dalybų, prastų gyvenimo sąlygų (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 334). Europos kalėjimų taisyklių 52.2 papunktis numato, kad turi būti įgyvendintos tinkamos procedūros įstaigose, kurios užtikrintų kalinių, kalėjimo personalo ir visų lankytojų saugumą, ir iki minimumo sumažintų smurto ir kitų įvykių, kurie galėtų kelti grėsmę, tikimybę. Tačiau realybėje tokias priemones įgyvendinti vis dar pavyksta sunkiai. 2024 m. CPT savo ataskaitoje pabrėžė, kad kaip ir ankstesnių vizitų metu, gavo daug skundų dėl smurto tarp kalinių, įskaitant subadymus aštriais daiktais, sumušimus, nuplikinimą karštu skysčiu, patyčias, reketą ir kt. 2023 m. laisvės atėmimo vietų įstaigose buvo fiksuotas 1 nužudymas, 4 sunkūs sveikatos sutrikdymai, 15 nesunkių sveikatos sutrikdymų, 28 fizinio skausmo sukėlimai ir nežymūs sveikatos sutrikdymai bei 2 grasinimai nužudyti ar sunkiai sutrikdyti sveikatą, terorizavimas (Sakalauskas, 2024b, p. 76). Alytaus kalėjime per pirmąsias 2024 m. savaites užfiksuota, kad trys kaliniai turėjo sužalojimų aplink akis, dar trys – patinimus galvos srityje, o vienas buvo sužalotas dėl dūrio žirkleimis į pilvą (Report to the Lithuanian Government..., 2024, p. 9-10). 2023 m. Alytaus, Marijampolės, Vilniaus ir Pravieniškių 2-ajame kalėjimuose buvo registruota 944 kalinių sužalojimo atvejai, iš jų tik 128 buvo registruoti kaip kalinių tarpusavio smurto padarinys, o 515 – kaip nelaimingi atsitikimai (Report to the Lithuanian Government, 2024, p. 11). Tačiau visi šie nustatyti nusikalstamo elgesio atvejai neatsipindi realybės dėl nuteistųjų tendencijos nepranešti apie įvykius. Atlikto tyrimo metu išryškėjo, jog esant konfliktinėms situacijoms nuteistieji nelinkę kreiptis pagalbos į įstaigos darbuotojus – net 82,7 proc. apklaustųjų teigė niekada nepranešantys apie įvykį. Pagrindinėmis priežastimis galima išskirti nepasitikėjimą įstaigos darbuotojais (48,9 proc.) ir manyimą, jog įstaigos darbuotojai vis tiek nesiimtų jokių

veiksmų (47,5 proc) (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 343).

EŽTT byloje *Tautkus prieš Lietuvą* pateikė išaiškinimą, kad, siekiant įrodyti Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą, asmeniui pakanka pateikti įrodymus, kad valstybė, siekdama užkirsti kelią realiam ir tiesioginiam pavojui asmens fizinei neliečiamybei (apie kurią valstybė žinojo ar turėjo žinoti), nesiėmė visų veiksmų, kurių iš jos buvo galima objektyviai tikėtis. Teismas pabrėžė, kad būtina nustatyti, ar valstybė žinojo ar turėjo žinoti, kad asmeniui grėsė pavojus dėl kitų įkalintų asmenų, ir, jei taip, kad būtina nustatyti, ar įkalinimo įstaiga pagal savo įgaliojimus bandė įgyvendinti atitinkamas priemones, siekdama pašalinti grėsmę ir apsaugoti asmenį nuo smurto (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. lapkričio 27 d. sprendimas).

Apibendrinant, kankinimas ir žiaurus, nežmoniškas ar žeminantis elgesys yra griežtai draudžiami tiek tarptautiniuose, tiek Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose. Kalinimo sąlygos turi atitikti tarptautinius standartus, tačiau Lietuvoje dažnai pasitaiko kalinimo įstaigų perpildymo, nepakankamo gyvenamojo ploto, prastų higienos sąlygų, taip pat neužtikrinamas saugumas, kas remiantis EŽTT praktika ir Europos kalėjimų taisyklėmis gali būti laikoma kankinimu ir žeminančiu elgesiu, ypač jei sukelia fizines ar psichines kančias arba smarkiai pažeidžia žmogaus orumą.

3.3. Socialinės integracijos ir resocializacijos problemos

Resocializacija gali būti apibrėžiama kaip procesas, kurio metu žmogus naujai mokosi gyventi visuomenėje. Resocializacijos reikia ne todėl, kad asmuo nusikalto, o kad pateko į įkalinimo įstaigą (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 28-29). Neidentifikuojant probleminių nuteistųjų gyvenimo aspektų, neretai lengvabūdiškai tikimasi, kad „kalėjimas savaime reintegrus“. Toks paviršutiniškas požiūris į bausmių vykdymo sistemą dažnai nulemia nesėkmingą integracijos procesą – jis tiesiog neįvyksta (Norvaišytė, 2024, p. 577). Įkalinti asmenys sudaro išskirtinę visuomenės grupę, kuriai būtinas ypatingas valstybės dėmesys, atidumas ir įsipareigojimas. Ne tik jų padaryti nusikaltimai, bet ir pats įkalinimo faktas rodo, kad šių asmenų socialinė integracija visuomenėje buvo nesėkminga – jiems reikalinga tikslinga pagalbos sistema, kad būtų sudarytos realios galimybės sugrįžti į visuomenę kaip visaverčiams jos nariams (Sakalauskas ir Norvaišytė, 2022, p. 342). Literatūroje dažnai akcentuojama, jog vien tik nuteistojo izoliavimas kalnimo kameroje, nuolatinė priežiūra ir apsauga nuo kriminalinės subkultūros įtakos nėra pakankami veiksmingam resocializacijos procesui. Siekiant realių pokyčių, privaloma plėsti su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių taikymą baudžiamųjų sankcijų sistemoje, ieškoti alternatyvų

nuteistųjų kalinimui kamerose. Esminiai bausmių vykdymo sistemos elementai yra glaudžiai susiję su pareigūnų penitencine kompetencija, resocializacijos priemonių įvairove bei jų kryptingu ir nuosekliu taikymu (Uscila, 2024, p. 532). Taigi, tiek nacionaliniai, tiek tarptautiniai kalinimo standartai laisvės atėmimo bausmės vykdymą orientuoja į resocializaciją. Būtina imtis visų įmanomų priemonių, kad įkalinimo įstaigos organizavimo bei valdymo būdas padėtų: a) užtikrinti, kad gyvenimo sąlygos derėtų su žmogiškojo orumo principais ir atitiktų priimtinus visuomenės gyvenimo standartus; b) mažinti žalingą kalinimo poveikį bei skirtumus tarp gyvenimo laisvėje ir bausmės atlikimo metu; c) palaikyti ir stiprinti tuos ryšius su giminėmis ir išoriniu pasauliu, kurie atitinka geriausius kalinių ir jų šeimų interesus; d) suteikti nuteistiesiems galimybes ugdyti sugebėjimus ir gabumus, kurie padidintų jų sėkmingos adaptacijos perspektyvas po išėjimo į laisvę (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 31). Pažymėtina, jog Konstitucinis teismas taip pat yra konstatavęs, jog siekiant įvykdyti valstybės pareigą užtikrinti veiksmingą kiekvieno asmens ir visos visuomenės apsaugą nuo nusikalstamų veikų, privaloma nustatyti tokias laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygas, kurios sudarytų prielaidas nuteistųjų resocializacijai, t. y. sudaryti sąlygas pasitaisyti, sėkmingai integruotis į visuomenę ir gyventi laikantis įstatymų. Tokios galimybės užtikrinimas yra itin svarbus siekiant efektyviai apsaugoti visuomenę nuo nusikalstamumo (Konstitucinio Teismo 2024 m. birželio 4 d. nutarimas).

Europos kalėjimų taisyklių 6 punkte numatyta, kad visas kalinimas turėtų būti vykdomas taip, kad asmenys, kuriems buvo paskirta laisvės atėmimo bausmė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę, o remiantis 103.2 papunkčiu – kaip įmanoma greičiau po atvykimo turi būti parengti pranešimai apie nuteistųjų asmeninę situaciją, kiekvieno iš jų bausmės atlikimo planai ir paleidimo rengimo strategija. Šiuose planuose turėtų būti plačiai numatyta darbas, švietimas, kita veikla ir rengimas paleidimui (Europos kalėjimų taisyklių 103.4 papunktis).

Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje 2015 m. gruodžio 17 d. priimtų Jungtinių Tautų tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių 4 taisyklė teigia, jog laisvės atėmimo bausmės tikslas yra apsaugoti visuomenę nuo nusikalstamumo ir mažinti pakartotinį nusikalstamą elgesį, o tai gali būti pasiekta tik tuo atveju, jei laisvės atėmimo laikotarpis bus išnaudojamas siekiant, kiek įmanoma, užtikrinti asmenų reintegraciją į visuomenę atlikus bausmę, kad jie galėtų gyventi teisėtą ir savarankišką gyvenimą. Dėl šios priežasties kalėjimų administracijos ir kitos kompetentingos institucijos turėtų siūlyti švietimą, profesinį mokymą ir darbą, taip pat kitas tinkamas ir prieinamas pagalbos formas, įskaitant pataisomąją, moralinę, dvasinę, socialinę, sveikatos bei sporto veiklomis grindžiamą

pagalbą. Visos šios programos, veiklos ir paslaugos turėtų būti teikiamos atsižvelgiant į individualius kalinių poreikius (Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio..., 2015).

BVK taip pat numato, jog turi būti vykdoma laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų resocializacija pagal sudarytą individualų planą. Nuteistųjų resocializacijos priemonės gali būti tokios kaip individualus ir grupinis darbas su nuteistaisiais, nuteistųjų dvasinių ir socialinių poreikių tenkinimo priemonės, pagalba sprendžiant nuteistųjų asmenines ir socialines problemas, socialinių įgūdžių lavinimo ir pozityvaus užimtumo skatinimo priemonės ir kt. (BVK 52 straipsnio 3 dalis). Pozityviam užimtumui užtikrinti yra sudaromos galimybės užsiimti prasminga nuteistųjų ir visuomenės interesus atitinkančia veikla (BVK 55 straipsnio 1 dalis). Gali būti išskiriamos kelios tokios veiklos formos – nuteistųjų darbinė veikla bausmės atlikimo vietoje, nuteistųjų darbas ne bausmės atlikimo vietoje, bendrasis ugdymas, profesinis mokymas, aukštasis mokslas, individuali veikla, dalyvavimas įstaigų ir organizacijų kultūrinėje, švietėjiškoje, sporto ir kitoje veikloje, padedančioje nuteistiesiems resocializuotis ir dalyvavimas nuteistųjų kolektyvo tarybų veikloje (BVK 55 straipsnio 2 dalis).

Praktikoje resocializacijos mechanizmai neretai yra nepakankamai efektyvūs. 2023 m. CPT savo ataskaitoje teigė, jog nors matomas pokytis dėl siūlomų darbo ir mokymosi galimybių, rezultatai vis dar nėra patenkinami ir dauguma nuteistųjų toliau atlieka savo bausmės be jokio prasmingo užimtumo ar tikslo (pavyzdžiui, Alytaus kalėjime patikrinimo metu 31 proc. kalinių dirbo, o tik 10 proc. mokėsi) (Report to the Lithuanian Government..., 2023, p. 28). Taip pat taikant šiuos mechanizmus pasitaiko ir žmogaus teisių pažeidimų.

Visų pirma, kiekvienas asmuo turi teisę į mokslą. Nacionaliniu lygmeniu ši teisė numatyta Konstitucijos 41 straipsnyje, o tarptautiniu – įtvirtinta Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 26 straipsnyje, Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 13 straipsnyje, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 14 straipsnyje, Konvencijos papildomo protokolo 2 straipsnyje. Europos kalėjimų taisyklių 28.1 papunktis nustato, kad atsižvelgiant į individualius nuteistųjų poreikius ir siekius, kiekvienas kalėjimas turi pateikti jiems kiek įmanoma įvairiapusiškesnes švietimo programas. Tačiau vykdant laisvės atėmimą Lietuvoje nustatyti teisės į mokslą pažeidimai. Pavyzdžiui, EŽTT byloje *Jankovskis prieš Lietuvą* buvo konstatuotas Konvencijos 10 straipsnio pažeidimas – pareiškėjui buvo atsisakyta įkalinimo įstaigoje suteikti interneto prieigą prie Švietimo ir mokslo ministerijai priklausančios interneto svetainės, kuri jam buvo būtina tam, kad galėtų rasti informacijos apie studijas. Teismo nuomone, Konvencijos 10 straipsnio įprastai negalima aiškinti kaip bendro įpareigojimo suteikti nuteistiesiems prieigą prie interneto ar prie konkrečių interneto svetainių, tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad šiuo atveju informacija

buvo susijusi su mokslo ir studijų programomis Lietuvoje, todėl yra pagrindo teigti, kad tokia informacija buvo tiesiogiai susijusi su pareiškėjo siekiu įgyti išsilavinimą. Dėl šios priežasties toks ribojimas negalėjo būti laikomas būtinu demokratinėje visuomenėje (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. sausio 17 d. sprendimas).

Dar vienas reikšmingas atvejis teismų praktikoje yra administracinėje byloje Nr. TA-101-261/2022 dėl nuteistųjų teisės nuotoliniu būdu studijuoti aukštojoje mokykloje. Byloje įkalinimo įstaiga atsisakė pareiškėjui sudaryti sąlygas mokytis aukštojoje mokykloje, nurodydama, kad neturi nei įgaliojimų, nei objektyvių galimybių užtikrinti pareiškėjo mokymąsi aukštojoje mokykloje visa apimtimi, t. y. leidžiant naudotis internetu ar išleidžiant pareiškėją sesijų metu. Teismo išaiškinimu, ginčui aktualiu laikotarpiu galiojės teisinis reglamentavimas nenustatė aukštojo mokslo kaip pataisos priemonės bei šio mokslo proceso organizavimo, todėl nėra pagrindo konstatuoti įkalinimo įstaigos neteisėtų veiksmų (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. sausio 12 d. nutartis). CPT fiksuoti pažeidimai ir rekomendacijos kartu su tokiais atvejais praktikoje padėjo inicijuoti pakeitimus teisės aktuose – dabartinė BVK redakcija jau numato, kad nuteistiesiems, kurie neturi teisės BVK nustatytais atvejais išvykti iš bausmės atlikimo vietos, sudaromos sąlygos mokytis profesinio mokymo įstaigoje arba nuotoliniu būdu studijuoti aukštojoje mokykloje (BVK 56 straipsnio 3 dalis).

Nuteistųjų ryšiai su artimaisiais (tėvais, sutuoktiniais, gyvenimo partneriais, vaikais ir kt.) yra vienas iš reikšmingiausių aspektų, padedančių pasiruošti išėjimui į laisvę ir sulaikančių nuo nusikalstamo elgesio. Artimų žmonių emocinis palaikymas yra itin svarbūs tiek laisvės atėmimo bausmę atliekančiam asmeniui, tiek į laisvę išėjusiam asmeniui integruojantis į visuomenę ir priimant laisvėje kylančius iššūkius. Pavyzdžiui, atlikto tyrimo metu buvo nustatyta, kad asmenys, sulaukiantys didesnio artimųjų palaikymo, ateityje buvo rečiau pakartotinai nuteisiami ir įkalinami, o gyvenimo partnerį turintys asmenys sugebėdavo ilgiau išlaikyti darbą nei tie, kurie neturėjo antros pusės (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 221).

Taigi, kita žmogaus teisė, svarbi resocializacijai yra teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Ši teisė įtvirtinta Konvencijos 8 straipsnyje, kuriame numatyta, kad kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas. Taip pat numatyta Jungtinių Tautų tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 17 straipsnyje, Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 12 straipsnyje, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 7 straipsnyje, Konstitucijos 22 straipsnyje. BVK numato bendravimo su išoriniu pasauliu sąlygas ir tvarką, kurie buvo aptarti šio darbo pirmame skyriuje. Europos kalėjimų taisyklių 24.4 papunktis numato, kad

nuteistųjų pasimatymai turėtų būti taip organizuojami, kad, kiek įmanoma geriau, leistų jiems palaikyti ir tęsti santykius su šeimos nariais. Papildomai, Konstitucinio Teismo išaiškinimu, nuteistieji neturėtų būti visiškai izoliuoti nuo išorinio pasaulio – jų ryšiai su artimaisiais turi būti išsaugoti, kadangi šie ryšiai yra reikšmingi mažinant įkalinimo žalingą poveikį, siekiant padėti pasiruošti gyvenimui laisvėje bei susilaikyti nuo nusikalstamų veikų darymo (Konstitucinio Teismo 2024 m. birželio 4 d. nutarimas). Svarbu paminėti, jog ir paskirta nuobauda neturi visiškai uždrausti kontakto su šeima (Europos kalėjimų taisyklių 60.4 papunktis).

Tačiau ši teisė taip pat dažnai nepagrįstai ribojama. 2023 m. CPT savo ataskaitoje pažymėjo, kad didžioji dalis Alytaus ir Marijampolės kalėjimų nuteistųjų, laikomų kamerų tipo patalpose, ten praleido mėnesius, o kartais net metus. Ten laikomiems kaliniams visiškai uždraustas bet koks kontaktas su išoriniu pasauliu, kas gali lemti kalinių fizinės sveikatos, psichinės būklės ir socialinių įgūdžių blogėjimą bei neigiamai paveikti ryšių su šeima palaikymą, ypač kai toks režimas taikomas ilgą laiką. CPT pabrėžė, jog bendravimo su artimaisiais ribojimai galėtų būti taikomi tik tada, kai nuteistųjų padaryti pažeidimai yra tiesiogiai susiję su minimu bendravimu, tačiau net ir tokiais atvejais bendravimas negali būti visiškai uždraustas (Report to the Lithuanian Government..., 2023, p. 36). EŽTT byloje *Deltuva prieš Lietuvą* nustatė Konvencijos 8 straipsnio pažeidimą, kadangi pareiškėjui be objektyvių priežasčių buvo ribojama teisė pasimatyti su žmona ir dukra, ir konstatavo, kad nors laisvės atėmimo bausmė yra susijusi su neišvengiamais privataus ir šeimos gyvenimo apribojimais, valdžios institucijos turi sudaryti nuteistiesiems sąlygas, arba, jei būtina, padėti palaikyti ryšius su artimaisiais šeimos nariais. Teismas taip pat akcentavo, kad svarbu atsižvelgti į dukros nedidelį amžių, kadangi tarptautiniai dokumentai pabrėžia vaikų ryšio su įkalintais tėvais svarbą (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2023 m. kovo 21 d. sprendimas). Panašūs pažeidimai fiksuojami ir kitoje praktikoje, pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. TA-413-415/2022 pareiškėjui nepagrįstai buvo apribota teisė bendrauti vaizdo skambučiu su žmona, esančia kitoje įkalinimo įstaigoje (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. spalio 19 d. nutartis). Taip pat ir Seimo kontrolierių pažymose – pažymoje Nr. 4D-2024/1-44 nuspręsta, jog pateiktas skundas yra pagrįstas, kadangi buvo nesudarytos sąlygos nuteistajam dalyvauti sesers laidotuvėse, nors EŽTT yra konstatavęs, kad kalinių išleidimas humanitariniais tikslais trumpam išeiti iš kalėjimo dalyvauti artimo giminiui laidotuvėse (kai nėra pavojaus, kad nuteistasis pasislėps) yra pozityvi kalėjimo vadovų pareiga, nes tai, be kita ko, padeda palaikyti ryšius su išoriniu pasauliu (Pažyma dėl X skundo prieš..., 2024).

Apibendrinant, resocializacijos procesas grindžiamas tarptautiniais ir nacionaliniais teisės aktais, kurie pabrėžia, kad laisvės atėmimo bausmė turi būti naudojama nuteistųjų reintegracijai. Praktikoje Lietuvoje neretai kyla problemų, susijusių su žmogaus teisėmis – ribojamos nuteistųjų galimybės mokytis ar palaikyti ryšius su artimaisiais, kas gali neigiamai paveikti jų resocializaciją ir reintegraciją į visuomenę.

Išvados

1. Laisvės atėmimas yra viena iš griežčiausių bausmių, taikoma siekiant užtikrinti visuomenės saugumą ir nubausti asmenį už padarytą nusikaltimą. Šią bausmę galima apibūdinti kaip nusikaltimą padariusio asmens izoliaciją pagal įsiteisėjusį apkaltinamąjį teismo nuosprendį, patalpinant jį tam tikram laikotarpiui į specialią valstybinę įstaigą, siekiant jo pataisymo tikslo. Tačiau laisvės atėmimo bausmė negali būti vertinama tik kaip bausmė; tai taip pat turi būti priemonė, kurios paskirtis – nuteistųjų resocializacija ir reintegracija į visuomenę. Lietuvoje laisvės atėmimo bausmės paskirtis nebėra vien tik įbauginimas ir asmens izoliavimas, kad jis pakartotinai nebenusikalstų, tačiau taip pat jau ryškėja ir resocializacijos paskirtis, kuri leidžia asmenį pozityviai paveikti ir perauklėti, kad jis atlikęs bausmę savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais bei priemonėmis.
2. Žmogaus teisės kiekvienas asmuo turi dėl to, kad jis yra žmogus – žmogaus teisės yra įgimos ir universalios. Žmogaus teisės gali būti įvairiai klasifikuojamos, tačiau standartiškai apima pilietines, politines, socialines, ekonomines ir kultūrines teises, tokias kaip teisė į gyvybę, teisingą teismą, žodžio laisvę, švietimą ir sveikatos priežiūrą bei kt. Jos yra neatskiriamos nuo asmens laisvės ir orumo, ypač vykdant laisvės atėmimo bausmes, todėl turėtų būti ribojamos tik esant teisėtoms priežastims bei sąlygoms – kai tai yra būtina demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves arba Konstitucijoje įtvirtintas vertybes bei konstituciškai svarbius tikslus; kai tai yra daroma įstatymu. Vien tai, kad asmuo yra nuteistas laisvės atėmimo bausme, nereiškia, jog jo visos kitos žmogaus teisės gali būti nepagrįstai ribojamos.
3. Lietuvoje, nors teisinė sistema ir numato tam tikras žmogaus teisių garantijas nuteistiesiems, praktikoje susiduriama su rimtomis žmogaus teisių užtikrinimo problemomis. Viena iš pagrindinių problemų – teisės į sveikatos priežiūrą apribojimas. Nuteistiesiems ne visuomet yra užtikrinama infekcijų ir kitų ligų plitimo prevencija, paskirto gydymo laikymasis, prieiga prie psichologinės pagalbos. Kita svarbi problema – vyraujančios nežmoniškos ir žeminančios kalinimo sąlygos, kurios apima įstaigų perpildymą, nepakankamą gyvenamąjį plotą, prastas higienos sąlygas, neužtikrinamą saugumą iš įstaigos pusės. Galiausiai,

žmogaus teisių užtikrinimui problemų kelia ir neefektyvus resocializacijos procesas – neretai apribojamos nuteistųjų teisės į mokslą, privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, kas gali neigiamai paveikti jų reintegraciją į visuomenę. Darbe aptarti žmogaus teisių pažeidimai yra esminiai, kadangi trukdo asmens resocializacijai ir todėl laisvės atėmimas kaip bausmė negali įvykdyti savo paskirties.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

Tarptautiniai teisės aktai

1. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2016). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT> [žiūrėta 2025 m. kovo 28 d].
2. Jungtinių Tautų konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (1984). *Valstybės žinios*, 2006, 80-3141.
3. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 2002, 77-3290.
4. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006, 68-2497.
5. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950), iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2011, 156-7390.
6. 2006 m. sausio 11 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ (2006). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16804d22f9> [žiūrėta 2025 m. kovo 25 d.].
7. 2020 m. liepos 1 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006)2-rev „Dėl Europos kalėjimų taisyklių (atnaujintų)“ (2020). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/09000016809ee581> [žiūrėta 2025 m. kovo 31 d.].
8. Jungtinių Tautų Standartinės minimalios elgesio su kalintais taisyklės (2015). A/RES/70/175.

Nacionaliniai teisės aktai

9. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
10. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.
11. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3084.
12. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas (1996). *Valstybės žinios*, 55-1287.
13. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. spalio 20 d. nutarimas Nr. 861 „Dėl 2021-2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programos patvirtinimo“ (2021). *TAR*, 22091.
14. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-28 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos strateginės veiklos gairių 2022-2030 m.

- patvirtinimo” (2022). *TAR*, 18399 Lietuvos kalėjimų tarnybos direktoriaus 2024 m. gruodžio 5 d. įsakymas Nr. V-1022 „Dėl Suimtųjų ir nuteistųjų pristatymo bei jų paskyrimo į kalėjimus sąrašo patvirtinimo“ (2024). *TAR*, 21524.
15. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2023 m. spalio 9 d. įsakymas Nr. V-1070 „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2020 m. rugsėjo 9 d. įsakymo Nr. V-2008 „Dėl Nacionalinio savižudybių prevencijos veiksmų 2020-2024 metų plano patvirtinimo“ pakeitimo“ (2023). *TAR*, 19820.
 16. Lietuvos kalėjimų tarnybos direktoriaus 2023 m. sausio 3 d. įsakymas Nr. V-15 „Dėl didžiausio laisvės atėmimo vietose leidžiamų laikyti asmenų skaičiaus ir minimalaus ploto, tenkančio vienam asmeniui, nustatymo“ (2023). *TAR*, 133.

Specialioji literatūra

17. Abramavičius, A. ir kt. (2004). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-99 straipsniai)*. Vilnius, Teisinės informacijos centras.
18. Birmontienė, T. (2022). Žmogaus teisės ir laisvės. Iš: Sinkevičius, V. ir Miliuvienė, J. (red.) (2022). *Lietuvos konstitucinė teisė*. Mykolo Romerio universiteto vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 263–300.
19. Gutauskas, A. (2023). Konstitucinio Teismo jurisprudencijos įtaka ir reikšmė moderniosios baudžiamosios politikos formavimuisi. Iš: Juškevičiūtė-Vilienė, A. ir Pūraitė-Andrikenė, D. (red.) (2023). *Konstitucinė justicija Lietuvoje: Trys veiklos dešimtmečiai*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 84-100.
20. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, Nacionalinė žmogaus teisių institucija (2025). *Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2024 metais veiklos ataskaita* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2025/04/Seimo-kontrolieriu-veiklos-ataskaita-2024.pdf> [žiūrėta 2025 m. kovo 22 d.].
21. Lippke, R. L. (2007). *Rethinking Imprisonment* [interaktyvus]. Oxford University Press. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2190624 [žiūrėta 2025 m. kovo 3 d.].
22. Mwangi, N. (2020). Prisons Do Not Disappear Problems, They Disappear Human Beings. *Groundings: The Journal of The Walter Rodney Foundation*, 5(2), 17-20.
23. Norvaišytė, G. (2024). Laisvės atėmimo bausmės vykdymo moterims problematika ir lygtinio paleidimo taikymas. Iš: Prapiestis, J. (sud.) (2024). *Lietuvos baudžiamosios justicijos teisė: patirtis ir ateitis; Liber amicorum profesoriui*

- Gintarui Švedui*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 576-596.
24. Prapiestis, D. (2022). Humanizmo principas Lietuvos baudžiamojoje politikoje. Iš: Sudavičius, B. (red.) (2022). *Kelyje su Konstitucija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 268-290.
 25. Sakalauskas, G. ir kt. (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
 26. Sakalauskas, G. ir Norvaišytė, G. (2022). Žmogaus orumą ir teises užtikrinančios kalinimo sąlygos Lietuvoje – misija (ne)įmanoma? Iš: Sudavičius, B. (red.) (2022). *Kelyje su Konstitucija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 340-355.
 27. Sakalauskas, G. (2024a). Bausmių vykdymo politikos įgyvendinimo ir nuteistųjų teisių užtikrinimo problemos. Iš: Leonaitė, E. (red.) (2024). *2023 m. žmogaus teisių padėties Lietuvoje stebėsenos ataskaita*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 141-154.
 28. Sakalauskas, G. (2024b). Žmogaus teisių pažeidimai įkalinimo įstaigose. Iš: Žmogaus teisių stebėjimo institutas (2024). *Žmogaus teisės Lietuvoje 2022-2023 m.: apžvalga*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 76-78.
 29. Shelby, T. (2022). *The Idea of Prison Abolition* [interaktyvus]. Princeton University Press. Prieiga per internetą: https://archive.org/details/prison-abolition_202403/page/88/mode/2up [žiūrėta 2025 m. kovo 3 d].
 30. SYKES, G. M. (1974). *The society of captives. A study of a maximum security prison* [interaktyvus]. New Jersey: Princeton University Press. Prieiga per internetą: <https://static1.squarespace.com/static/5b7ea2794cde7a79e7c00582/t/6342b463ddd3f80f730227be/1665315947562/Society+Of+Captives.pdf> [žiūrėta 2025 m. kovo 3 d.].
 31. Švedas, G. (2003). *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras.
 32. Švedas, G. (2013). *Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis 2-oji papildyta ir pataisyta laida: mokymo priemonė*. Vilnius: Registrų centras.
 33. Švedas, G., Abramavičius, A., Prapiestis, J. (2020). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 2 knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
 34. Uscila, R. (2024). Nuteistųjų pusiaukelės namų tinklo plėtra Lietuvoje. Iš: Prapiestis, J. (sud.) (2024). *Lietuvos baudžiamosios justicijos teisė: patirtis ir ateitis; Liber amicorum profesoriui Gintarui Švedui*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 531-547.

35. Žmogaus teisių stebėjimo institutas (2013). *ŽINOK: žmogaus teisės ir jų apsauga* [interaktyvus]. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Prieiga per internetą: https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2016/08/ZINOK_LT.pdf [žiūrėta 2025 m. kovo 9 d.].

Teismų praktika

Konstitucinio Teismo jurisprudencija

36. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 109-3004.
37. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, 1-7.
38. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas. *TAR*, 4356.
39. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. birželio 4 d. nutarimas. *TAR*, 10188.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

40. *Ploski v. Poland* [ECHR], No. 26761/95, [2002-11-12].
ECLI:CE:ECHR:2002:1112JUD002676195.
41. *Van der Ven v. The Netherlands* [ECHR], No. 50901/99, [2003-02-04].
ECLI:CE:ECHR:2003:0204JUD005090199.
42. *Yankov v. Bulgaria* [ECHR], No. 39084/97, [2003-12-11].
ECLI:CE:ECHR:2003:1211JUD003908497.
43. *Karalevičius prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 53254/99, [2005-04-07].
ECLI:CE:ECHR:2005:0407JUD005325499.
44. *Dickson prieš Jungtinę Karalystę* [EŽTT], Nr. 44362/04, [2007-12-04].
ECLI:CE:ECHR:2007:1204JUD004436204.
45. *Tautkus prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 29474/09, [2012-11-27].
ECLI:CE:ECHR:2012:1127JUD002947409.
46. *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 40828/12, 29292/12, 69598/12, 40163/13, 66281/13, 70048/13, 70065/13, [2016-05-02].
ECLI:CE:ECHR:2015:1208JUD004082812.
47. *Biržietis prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 49304/09, [2016-06-14].
ECLI:CE:ECHR:2016:0614JUD004930409.

48. *Jankovskis prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 21575/08, [2017-01-17].
ECLI:CE:ECHR:2017:0117JUD002157508.
49. *Urbonavičius prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 549/17, [2019-05-21].
ECLI:CE:ECHR:2019:0521JUD000054917.
50. *Deltuva prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 38144/20, [2023-03-21].
ECLI:CE:ECHR:2023:0321JUD003814420.

Bendrosios kompetencijos teismų praktika

51. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. vasario 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-516-756/2020.
52. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. birželio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1359-520/2020.
53. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. lapkričio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-715-556/2021.
54. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. gruodžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-1047-415/2021.
55. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. sausio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-101-261/2022.
56. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. spalio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-413-415/2022.
57. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. birželio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-480-520/2023.

Kiti šaltiniai

58. Cornell Law School. *Consecutive Sentence* [interaktyvus] (modifikuota 2022-07-01).
Prieiga per internetą:
https://www.law.cornell.edu/wex/consecutive_sentence#:~:text=A%20consecutive%20sentence%2C%20or%20cumulative,the%20duration%20of%20one's%20sentence
[žiūrėta 2025 m. kovo 1 d.].
59. Council of Europe (2015). *Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards. CPT/Inf (2015) 44* [interaktyvus]. Prieiga per internetą:
<https://rm.coe.int/16806cc449> [žiūrėta 2025 m. balandžio 3 d.].
60. Council of Europe (2019). *Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 27 April 2018.*

- CPT/Inf (2019) 18. Strasbourg, 25 June 2019* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/168095212f> [žiūrėta 2025 m. kovo 30 d.].
61. Council of Europe (2023). *Report to the Lithuanian Government on the periodic visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 20 December 2021. CPT/Inf (2023) 01. Strasbourg, 23 February 2023* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/1680aa51af> [žiūrėta 2025 m. kovo 29 d.].
62. Council of Europe (2024). *Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 12 to 22 February 2024. CPT/Inf (2024) 25. Strasbourg, 18 July 2024* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/1680b0fb15> [žiūrėta 2025 m. kovo 28 d.].
63. Council of Europe. *Council of Europe Annual Penal Statistics* [interaktyvus] (modifikuota 2024-01-01). Prieiga per internetą: <https://wp.unil.ch/space/space-i/prison-stock-on-1-january/data-on-1-january-2024/> [žiūrėta 2025 m. kovo 15 d.].
64. Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (2023). *Bausmių vykdymo statistika* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/lt/tvarkomu-valdomu-registru-ir-informaciniu-sistemu-paslaugos-3/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-atviri-duomenys-paslaugos-2/ataskaitos-3/bausmiu-vykdyimo-statistika-2?year=2022&period=1-12&group=204> [žiūrėta 2025 m. kovo 1 d.].
65. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus 2024 m. balandžio 16 d. pažyma Nr. 4D-2024/1-44 „Dėl X skundo prieš Lietuvos kalėjimų tarnybos Marijampolės kalėjimą“.
66. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga (2023). *Dėl hepatito B, hepatito C, tuberkuliozės, ŽIV/AIDS ir lytiškai plintančių infekcijų prevencijos ir šių ligų gydymo prieinamumo laisvės atėmimo bausmės atlikimo vietose* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2023/05/Ataskaita_PN_2023_FINAL.pdf [žiūrėta 2025 m. kovo 29 d.].
67. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (2024). *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 metų veiklos išplėstinė apžvalga* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lvat.lt/data/public/uploads/2024/04/2023-m.-isplestinis-metinis.pdf> [žiūrėta 2025 m. balandžio 1 d.].

68. Pasaulio sveikatos organizacija (2015). *Savižudybių prevencija: kalėjimuose ir kitose laisvės atėmimo vietose* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.hi.lt/uploads/Products/product_363/Savizudybiu_prevencija_laisvs_atemimo_vietose.pdf [žiūrėta 2025 m. kovo 31 d.].
69. U. S. Department of Justice. *Frequently Asked Questions* [interaktyvus] (modifikuota 2025-02-04). Prieiga per internetą: <https://www.justice.gov/uspc/frequently-asked-questions> [žiūrėta 2025 m. kovo 30 d.].
70. United Nations Office on Drugs and Crime (2013). *HIV Prevention, Treatment and Care in Prisons and Other Closed Settings: A Comprehensive Package of Interventions* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.unodc.org/documents/hiv-aids/HIV_comprehensive_package_prison_2013_eBook.pdf [žiūrėta 2025 m. balandžio 2 d.].

Žmogaus teisių užtikrinimo problemos vykdant laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje

Augustė Rugytė

Magistro darbe, siekiant atskleisti žmogaus teisių užtikrinimo problemas vykdant laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje, analizuojama laisvės atėmimo kaip bausmės samprata ir paskirtis, atskleidžiant laisvės atėmimo bausmės paskirties besikeičiantį suvokimą. Papildomai nagrinėjama žmogaus teisių samprata, šių teisių klasifikavimo būdai. Darbe taip pat nagrinėjami tiek tarptautiniai, tiek nacionaliniai teisės aktai, kuriuose įtvirtintas laisvės atėmimo bausmės vykdymas ir vykdymo minimalūs standartai. Tema buvo plėtojama remiantis visuotinai priimtais žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių gerbimo principais, pabrėžiančiais, kad asmenys, nuteisti laisvės atėmimo bausme, netenka tik judėjimo laisvės, tačiau visos kitos jų teisės išlieka ir turi būti atitinkamai gerbiamos. Analizuojama nacionalinių teismų praktika, EŽTT praktika, CPT ir Seimo kontrolierių ataskaitos, kurios padeda aptarti kylančias laisvės atėmimo bausmės vykdymo problemas, susijusias su žmogaus teisėmis. Darbe išskirtos problemos yra glaudžiai susijusios su nuteistųjų dažniausių teisių ribojimais – teisės į sveikatos priežiūrą, teisės į mokslą, teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, o taip pat susiję ir su kankinimo, žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio draudimu.

SUMMARY

Challenges in Ensuring Human Rights in the Lithuanian Penal System

Augustė Rugytė

In order to reveal the challenges related to the protection of human rights in the Lithuanian penal system, this master's thesis analyses the concept and purpose of imprisonment as a form of punishment, highlighting the evolving understanding of its purpose. Additionally, the concept of human rights and the different approaches to their classification are examined. The thesis also explores both international and national legal acts that establish the framework for the enforcement of custodial sentences and define the minimum standards for their implementation. The topic is developed based on universally accepted principles in respect for human rights and fundamental freedoms, emphasising that individuals sentenced to imprisonment lose only their right to freedom of movement, while all other rights remain in force and must be duly respected. The thesis analyses the case-law of national courts, the case-law of the European Court of Human Rights, as well as reports by the CPT and the Seimas Ombudsmen. These sources help identify and discuss the issues arising in the execution of custodial sentences that are related to human rights. The highlighted issues are closely connected to the most commonly restricted rights of prisoners – the right to health care, the right to education, the right to respect for private and family life – and also involve concerns related to the prohibition of torture and cruel, inhuman, or degrading treatment or punishment.